

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Morální usuzování dětí mladšího školního věku

Younger school aged children and their moral judgement

Lucie Havelková

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Klusák, Csc.

Studijní program: Psychologie

Studijní obor: Psychologie a speciální pedagogika

2018

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Morální usuzování dětí mladšího školního věku vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 20.4.2018

.....

podpis

Děkuji PhDr. Miroslavu Klusákovi, Csc, za vedení mé bakalářské práce, za jeho cenné rady, trpělivost a čas strávený při konzultacích.

Abstrakt

Jak již název napovídá, v naší práci se zabýváme morálním usuzováním dětí. Jakožto obdoba DP Elišky Kuruczové i my jsme ke zkoumání morálního usuzování použili situace sociálních her, příběhy nespravedlivě úkolující autority a příběhy trestuhodných lží. Podklady pro naši práci jsme čerpali z teorie morálního vývoje Jeana Piageta, z jeho rozsáhlé publikace *The moral judgement of the child* z roku 1932, ve které Piaget prezentuje výsledky svých rozhovorů s dětmi. Piaget ve svém výzkumu tvrdí, že morální usuzování v dimenzi pravidel her je oproti jiným situacím složitější a vyžaduje již lepší orientaci v morální problematice. Piaget však veškeré hry považoval svou sociální organizací za soutěž, na což navazuje BP Elišky Kuruczové, která zkoumá, zda odlišná sociální organizace hry má vliv na morální orientaci v problematice daných her. Díky této BP, ze které jsme vycházeli jsme se my mohli zabývat dalšími nezodpovězenými otázkami z Piagetova výzkumu a to zda existuje vztah mezi úrovní orientace v sociálních hrách a věkem dětí, či který z typů sociální organizace hry je pro děti nejméně/nejvíce náročný na orientaci. K triangulaci našeho zkoumání vývoje morálního usuzování jsme v rozhovorech použili příběhy o trestuhodné lži a nespravedlivě úkolující autoritě, u kterých jsme se snažili zjistit, zda existuje vztah mezi příběhy a sociálními hrami.

V teoretické části jsme prezentovali a zdůvodnili výzkumné otázky, u kterých jsme vycházeli především z BP Elišky Kuruczové, *Morální usuzování dětí školního věku v případě sociálních her*, z publikace Miroslava Klusáka, *Morální vývoj školáků a předškoláků* (2014) a výše jmenovaného výzkumu *The moral judgement of the child*. Též jsme zde objasnili nejdůležitější pojmy pro naši práci z Piagetovy teorie a představili zkoumané hry a příběhy a způsob jejich kategorizace.

V praktické části pak prezentujeme postupy a výsledky zpracovaných rozhovorů z teoretické části. V kapitole závěr jsme si odpověděli na položené výzkumné otázky a v kapitole diskuze přinášíme nové otázky a podněty, kterými by se mohly zabývat následující výzkumy.

Klíčová slova

Morální usuzování, sociální hry, sociální organizace, obratnost, řevnivost, lhaní, objektivní odpovědnost, subjektivní odpovědnost, nespravedlivá autorita, rovnost, autonomní morálka, heteronomní morálka

Abstract

As the title indicates, our thesis focuses on the moral judgment of children. In analogy to the diploma thesis of Eliška Kuruczová, we as well used situations of social games and stories about lying and unfair authority. The main source for our thesis was Jean Piaget's *The moral judgment of the child*, published in 1932, in which Piaget presented the results of his interviews with children. In his research, Piaget stated that moral judgment within dimension of game rules is more complex and requires higher level of orientation in moral issues. But Piaget considers games in general as a competition because of social organization and that's a meeting point where Eliška Kuruczová's bachelor thesis follows on. This thesis examines how different social organization of games influences moral orientation in the issue of games. Thanks to this thesis, which our thesis is based on, we could focus on other questions in Piaget's research that remained unanswered, eg. whether there is a link between the level of orientation in social games and the age of children, or what type of game social organization is the most / least difficult for children's orientation. For triangulation of our research on moral judgment development, we used stories about lying and unfair authority in our interviews. We tried to find out whether there was any relationship between stories and social games.

In the theoretical part we present and state research questions, which was mostly based on Eliška Kuruczová's thesis, *School aged children and their moral judgment in case of social games* (2016), Miroslav Klusák's publication *Moral development of schoolchildren and pre-school children* (2014) and *Moral judgement of the child* (1932). We also explained the most important concepts of Piaget's theory and presented researched games and stories and their categorizing.

In the practical part we present the process and results of the processed interview from previous theoretical part. In the summary, we answered researched questions and in the discussion chapter we identify and suggest new questions for any further research held in the future.

Keywords

Moral judgement, social games, social organization, dexterity, lying, objective responsibility, subjective responsibility, unfair authority, equity, autonomous morality, heteronomous morality

Obsah

1. Úvod.....	9
2. Piagetova teorie morálního vývoje	10
3. Výzkumné otázky	12
4. Výzkumný vzorek	16
5. Kvalitativní rozbor her a příběhů	18
5.2 Bitva s balónky	23
5.3 Baba s balónkem	27
5.4 Horký brambor.	29
5.5 Trestuhodná lež	31
5.6 Nespravedlivě úkolující autorita	33
6. Kvantitativní rozbor her a příběhů	36
6.1 Král lovců jelenů.....	36
6.2 Bitva s balónky	38
6.3 Baba s balónkem	39
6.4 Horký brambor	40
6.5 Trestuhodná lež	42
6.6 Nespravedlivě úkolující autorita	43
6.7 Sociální hry vs. nespravedlivě úkolující autorita vs. trestuhodná lež..	46
6.8 Shrnutí	49
7 Diskuze	51
8 Závěr.....	56
9 Seznam použitých informačních zdrojů	59
10 Přílohy.....	60

1 Úvod

Tato bakalářská práce se bude zabývat morálním usuzováním dětí v případech sociálních her, příbězích o nespravedlivě úkolující autoritě a příbězích o trestuhodné lži. Základ pro tento výzkum položil ve 20. století Jean Piaget, který krom dětské inteligence zkoumal i vývoj dětské morálky. Teoretická část podložená částí praktickou vyšla v rozsáhlém výzkumu pod názvem *The moral judgement of the child* v roce 1932. Pro naši práci je stěžejní publikace *Morální vývoj školáků a předškoláků: Paradigmatické výzvy dle Jeana Piageta*, od Miroslava Klusáka, která vyšla v roce 2014. Publikace *Morální vývoj školáků* je podstatná zejména z důvodu, že zde najdeme právě nové otázky ohledně Piagetova výzkumu, kterými se sám Piaget ve svém výzkumu nezaobíral. Další základní publikací pro naši práci je bakalářská práce Elišky Kuruczové, která se ve svém výzkumu snažila zodpovědět nové otázky položené v *Morálním vývoji školáků* a z jejíž práce můžeme čerpat a určitým způsobem na ni navázat.

Samotná práce je rozdělena do dvou částí. V první, teoretické části, se budeme snažit objasnit hlavní pojmy z Piagetovy teorie morálního vývoje, původ výzkumných otázek a jak jsme k nim dospěli. Dále zde budeme v kapitole kvalitativní rozbor her a příběhů prezentovat předkládané hry a příběhy a vyhodnocené odpovědi dětí. V části druhé, praktické, se pak budeme zabírat zpracováním výsledků z první části a zodpovězením výzkumných otázek.

2 Piagetova teorie morálního vývoje

Pro potřeby naší práce je nutné vyjádřit hlavní myšlenky Piagetovy teorie morálního vývoje a objasnit používané pojmy. V publikaci Psychologie dítěte (Piaget & Inhelderová, 2010) se dozvídáme, že Piaget vývoj morálního usuzování dětí dělí do tří fází, či období. Jedná se o období anomie, heteronomie a autonomie. Pro naši práci jsou stěžejní fáze heteronomie a autonomie, proto se zaměříme především na ně. Období heteronomie dle Piageta přetrvává u dětí do 7 – 8 let a je charakteristické jednostranným absolutním respektem k autoritě. Dochází zde k zvnitřňování prvních pravidel a zákazů ze strany dospělých, kdy je dítě nekriticky přijímá. Zpočátku je nutná přítomnost autority, aby příkazy byly platné a dodržované, postupně je však dítě začne asimilovat a přijímat za vlastní. Důležitý pojem objevující se ve spojitosti s heteronomní morálkou je pojem morální realismus. V rámci morálního realismu dítě nekriticky přijímá příkazy autority a považuje za správné to, co je s tímto příkazem v souladu.

Pojem morální realismus Piaget (1948, s. 106) definuje jako tendenci považovat povinnost a s ní spjatou hodnotu za samostatně existující a nezávislé na myslí, vnucující se nezávisle na okolnostech, v nichž se jedinec nachází. (Klusák, Morální vývoj školáků a předškoláků, 2014, str. 51)

Jako jeden ze tří znaků morálního realismu uvádí Piaget pojem objektivní odpovědnosti. Myšlení v rámci objektivní odpovědnosti je charakteristické neschopností dětí zaměřit se na motiv činu jedince, nýbrž děti přihlížejí k okolním důsledkům, např. je reálné, že dítě může dostat někdy dobrou známku, tudíž maminka může lži uvěřit, a tak se jedná o větší pravdu, než kdyby maminka lži neuvěřila a dítě například potrestala. Oproti tomu stojí pojem subjektivní odpovědnosti, který spadá do období autonomní morálky. Dítě uvažuje nad jednáním jedince spíše z pohledu motivu, než vztahu k objektivní pravdě.

Z období heteronomní morálky se dítě pomalu dostává do období morálky autonomní. Dle Piageta se nejedná o náhlý přerod z jednoho typu morálky do druhého, ale postupný proces, kdy u dítěte můžeme u jednoho druhu příkladů

zaznamenat odpovědi spadající pod autonomní morálku, zatímco v jiných se stále může uvažováním zdržovat v morálce heteronomní. Dle Piageta u dítěte nastává období autonomní morálky okolo 8 let, kdy začíná stavět spravedlnost a rovnost nad poslušnost, je schopno nad příklady kriticky uvažovat a dochází k zvnitřňování vlastních norem a pravidel. Dítě přechází od jednostranného respektu k autoritě k vzájemnému respektu vrstevníků.

Heteronomní morálka čisté povinnosti ustupuje autonomní morálce dobra, konkretizovaného normami vzájemnosti a spravedlnosti rovnosti, zásluhovosti a slušnosti. Tyto ideje se pak stávají zdrojem všech závazků, které dosud byly vnucované jako nesrozumitelné příkazy.

V souhrnu by pak bylo možno říct, že pro Piageta je klíčovou vývojovou výzvou ovlivňující celek morálního vývoje dítěte změna orientace respektu od jednostranného na vzájemný. (Klusák, Morální vývoj školáků a předškoláků, 2014, str. 35)

V rozhovorech jsme se zaměřili právě na tyto typické charakteristiky heteronomní a autonomní morálky a drželi jsme se jich i při kategorizaci dat a následném zpracování dat.

3 Výzkumné otázky

Pro položení a objasnění výzkumných otázek musíme představit tři stěžejní práce, které nás inspirovaly k jejich položení. První zásadní publikací pro tuto práci je rozsáhlý výzkum autora teorie vývoje dětské morálky Jeana Piageta, *The moral judgement of the child*. V této publikaci Piaget zkoumá vývoj dětského morálního usuzování v situacích při hře, v příbězích o autoritě, různých formách trestu, krádeže, nemotornosti a lži. Piaget v rámci svého výzkumu děti pozoroval při hře a následně se jich doptával na nejasnosti ohledně pravidel, aby zjistil, jakým způsobem jsou děti v konkrétním věku nad pravidly schopny uvažovat. Dále s dětmi vedl klinické rozhovory nad příběhy, příběhy posléze zanalyzoval a vytvořil skupiny odpovědí charakteristické určitým typem myšlení. Díky těmto Piagetem vytvořeným teoretickým příběhům mohla být realizována i část našeho výzkumu a to část zaměřující se na trestuhodnou lež a nespravedlivě úkolující autoritu, neboť právě tyto příběhy použité Piagetem byly použity i v naší práci.

Druhá publikace, která nám pomáhala určit výzkumné otázky je publikace *Morální vývoj školáků a předškoláků* od Miroslava Klusáka. Tato publikace se zaměřuje právě na výzkum *The moral judgement of the child* a poukazuje na nové směry, kterými by se výzkum morálního usuzování mohl ubírat. Mimo jiné zde nacházíme i přeložené Piagetovy příběhy o lži a nespravedlivé autoritě, které jsme v pozmeněné verzi použili pro naše rozhovory. Pro naši práci je velice důležitá kapitola zabývající se dětskou hrou, *Morálka her organizovaných jako soutěž*. Během zkoumání dětské hry Piaget zjistil, že se hry genderově odlišují, dívky hrály hru na schovávanou, zatímco chlapci hru v kuličky. Piaget si také všiml, že hra v kuličky má mnohem složitější strukturu pravidel, zatímco hra na schovávanou má pravidla velice uvolněná. Další rozdíly pozoroval i u účastníků her, dívky netrvaly tak zarputile na pravidlech, zatímco chlapci měli tendence nad pravidly debatovat. Piaget tento rozdíl přisuzoval přirozeným odlišnostem mezi bouřlivější chlapeckou a klidnější dívčí povahou. Za jeden z důvodů též pokládal možné odlišnosti v sociální organizaci her na což navazuje Miroslav Klusák právě v kapitole *Morálka her organizovaných jako soutěž*. Právě v této kapitole se objevuje nový prostor a

otázky ke zkoumání vztahu mezi vývojem morálního usuzování a úrovní orientace v různých typech sociálních organizací her.

Těmito otázkami se začala zabírat Eliška Kuruczová, jejíž bakalářskou práci, Morální usuzování dětí školního věku v případě sociálních her považujeme za třetí stěžejní podklad pro vznik naší práce. Tato práce nám umožňuje pozorovat na malém množství dětí (11), jak sociální organizace hry ovlivňuje morální orientaci. Kuruczová v závěru své práce zmiňuje, že se jedná o první výzkum tohoto typu a proto bylo velice obtížné opřít se o jakoukoli literaturu, či nemožné srovnávat postupy a výsledky s jinými výzkumy.

„Předně nebyl vlastně žádný výzkum ani publikace, se kterou by bylo možné konzultovat nebo srovnávat výsledky. Tvorba výzkumného designu, sběr i analýza výsledků ta částečně probíhala s ohledem zpět na Piagetovu teorii a metody, ale částečně si výzkum žádal také vložit něco nového.“ (Kuruczová, 2016, str. 53)

Aby bylo možno její výzkum realizovat, bylo potřeba vytvořit hry s odlišnou sociální organizací, které by bylo vhodné použít během fotbalového soustředění, kde Kuruczová realizovala rozhovory s dětmi. Tyto rozhovory se pravděpodobně staly podkladem pro další práci jejíž výsledkem jsou 4 přesně dané herní situace se stejnou obratností a odlišnou sociální organizací. Bakalářská práce Elišky Kuruczové se stala tedy nejen zdrojem cenných informací pro naši práci, ale zároveň po spolupráci s M. Klusákem vznikly podklady, které nám umožnily vedení rozhovorů s dětmi v takové formě, ve které proběhly.

V práci Kuruczové v kapitole diskuze se dozvídáme jeden z dílčích závěrů, což je zároveň odpovědí na jednu z výzkumných otázek a to, že sociální organizace hry ovlivňuje morální uvažování.

„Morální orientaci může skutečně ovlivnit druh sociální organizace hry, zdá se, že by šlo konkrétně o typ organizace, který pravidly upravuje střet zájmů, ve svém celku však princip zásluhovosti neuznává.“ (Kuruczová, 2016, str. 52)

Díky tomuto závěru se my již nemusíme zabírat základní otázkou, zda tento vztah v nějaké formě existuje, ale můžeme pokládat výzkumné otázky pronikající více do hloubky problematiky. Co zůstává neobjasněno je, zda zde hraje i určitou roli věk dětí, které jsou do výzkumu zapojeny. Je to tedy jedna z vyřčených otázek, kudy by mohl vést další výzkum a zároveň i naše výzkumná otázka, zda existuje vztah mezi úrovní morální orientace v sociálních hrách a věkem dětí.

Podobnou výzkumnou otázku můžeme najít i v Piagetově *The moral judgement of the child*, kde na velkém množství výzkumných situacích Piaget prokázal, že existuje vztah mezi věkem dítěte a úrovní morálního porozumění. Právě v tomto bodě dochází k odklonu naší práce od Piagetovy a to z důvodu, že pro Piageta byly všechny hry sociální organizací soutěž. Na tyto rozdíly v sociální organizaci a z nich pramenící i rozdílná úroveň v porozumění hře poukazuje publikace *Dětské hry – games* od Miroslava Klusáka a Miloše Kučery, kde nacházíme detailně zpracované všechny typy sociální organizace her a jejich definice. Tato publikace nám byla též cenným rádcem při analyzování rozhovorů s dětmi a jejich kategorizaci. Na rozdíl od Piageta, Eliška Kuruczová se ve své bakalářské práci již snažila prokázat, zda existuje vztah mezi věkem a různými typy sociální organizace hry, výzkum se ale soustředil pouze na 11 dětí a existence vztahu se neprokázala. Budeme se tedy ještě jednou snažit nalézt tento vztah a prokázat ho na větším vzorku zkoumaných dětí.

Závěr práce *Morální usuzování dětí školního věku v případě sociálních her* je i podkladem pro naši další výzkumnou otázku. Jak již bylo výše řečeno, Kuruczová uvádí, že sociální organizace hry má vliv na morální orientaci dítěte ve hře. Kuruczová rozhovory vedla o šesti herních situacích s odlišností v sociální organizaci. Hry Fotbal - zápas se sociální organizací soutěž - zápas, Fotbal - trénink, sociální organizací soutěž, Fotbal - panenky, sociální organizací spolupráce, Běh - starty, sociální organizací soutěž - závod, Vybíjená na týmy, sociální organizací duel družstev, Vybíjená - všichni proti všem, sociální organizací zacyklený turnaj jednotlivců. Po analýze rozhovorů Kuruczová zjistila, že nejlépe se děti orientují ve hrách organizovaných jako soutěž, Běh - starty, Fotbal - zápas a Fotbal - trénink. Nejvíce dětem vzdorovaly oba typy hry Vybíjená,

Vybíjena - na týmy, Vybíjená - všichni proti všem Fotbal - panenky . Tyto poslední tři hry jsou odlišnou sociální organizací, než soutěž, my se tedy na rozdíl od Kuruczové nebudeme ptát, zda je rozdíl v morální orientaci dětí ve hrách organizovaných jako soutěž a jinými typy sociálních organizací, ale budeme se snažit zjistit, která z forem sociální organizace hry je nejvíce, popřípadě nejméně náročná na morální orientaci dětí.

Abychom objasnili naši třetí výzkumnou otázku, budeme se muset vrátit zpět k výzkumům Jeana Piageta a jeho publikaci *The moral judgement of the child*. Jak jsme již uvedli výše, Piaget se zabíral velkým množstvím výzkumných situací, od dětské hry, přes příběhy s různě působící autoritou, krádeží, lží, nemotorností, až po různé druhy trestu. Ač Piaget upozorňuje na vyskytující se podobné vzorce uvažování u dětí napříč hrami a příběhy, nenacházíme zde žádný pokus o propojení více těchto situací dohromady a pokus o prokázání, zda mezi nimi existuje nějaký vztah. Tímto jsme se dostali k naší třetí výzkumné otázce, budeme se ptát, zda existuje vztah mezi úrovní orientace v sociálních hrách vs. v příbězích o trestuhodné lži vs. příbězích o nespravedlivě úkolující autoritě.

4 Výzkumný vzorek

Pro nejlepší zachycení vývoje morálního usuzování jsme stejně jako Kuruczová zvolili děti v mladším školním věku, tedy ve věku 6 - 11 let. Z důvodu potřeby velkého množství dětí různého věku jsme pro sběr dat zvolili prostředí pražské základní, její první stupeň. Konzultace s vybranou školou probíhaly během září 2017, samotný sběr dat probíhal od začátku října 2017 do konce listopadu 2017.

Po konzultaci s panem ředitelem byla z každého ročníku náhodně vybrána jedna třída, z vybrané třídy byl veden polostrukturovaný rozhovor se všemi přítomnými dětmi. Ve třídách bylo od 15 - 19 dětí, dohromady výzkumný vzorek tvořilo 98 dětí od 6 do 11 let. Ve škole mi bylo umožněno rozhovory provádět buď v prázdné třídě, či v lavici na chodbě. Dotazování dětí na chodbě se nakonec ukázalo jako velice nevhodné z důvodu vyššího hluku a to hlavně během přestávek, když bylo nutné rozhovor dokončit. Právě z důvodu špatné slyšitelnosti záznamu rozhovoru muselo být několik rozhovorů vyřazeno. Za velice prospěšné pokládám vstřícnost všech učitelů v poskytnutí mi soukromí při vedení rozhovoru, kdy dítě ani tazatel nebyli pod dohledem dalších osob a rozhovor tak mohl probíhat více bezprostředně. Pořadí dětí bylo voleno náhodně, většinou po dotázání, komu se zrovna chce, či kdo má hotový úkol k právě probírané látce. S každým dítětem jsem začínala rozhovor představením se, optáním se jak se má, či jak se mu líbí probíraná látka při hodině, abych s ním před samotným rozhovorem navázala přátelštější kontakt. Dále jsem pokračovala optáním se na jméno, věk, krátkým uvedením své práce a co od něj budu potřebovat. Všem dětem bylo zdůrazněno, že se nejedná o otázky, kde by měly hledat správnou nebo špatnou odpověď, že mě zajímá pouze jejich vlastní názor a že nevadí, když odpověď nebudou znát. Děti jsem též upozornila na potřebu nahrávání našeho rozhovoru.

S každým z dětí jsem následně vedla rozhovor o čtyřech herních situacích, jedné dvojici příběhů zaměřené na trestuhodnou lež a o jedné dvojici příběhů o nespravedlivém úkolování dětí autoritou. Pořadí příběhů bylo pevně dané, stejně tak jako některé otázky, které jsem dětem pokládala. Po každém příběhu jsem dětem pokládala určené otázky, pokud bylo potřeba, dále jsem reagovala dle

schopností komunikace dítěte. Všechny rozhovory bylo možné dokončit na první pokus. Jednotlivé rozhovory trvaly od 10 - 20 minut, pro potřeby následného přepisu bylo nutné všechny nahrávat. Žádné z dotazovaných dětí nemělo proti nahrávání rozhovoru výhrady. Veškeré nahrané rozhovory, pokud to umožňovala kvalita záznamu, jsem následně přepsala do elektronické podoby a jsou uvedeny v příloze. Výzkumný vzorek dohromady tvořilo 98 respondentů, z důvodu nekvalitního záznamu, či neúplného rozhovoru muselo být 9 nahrávek vyřazeno. Celkem najdeme v příloze 89 přepsaných a zpracovaných rozhovorů. V tabulce 1 vidíme věkové rozdělení dětí, podíl chlapců a dívek a celkový počet dotazovaných dětí.

Tabulka 1 – Rozdělení dětí dle věku a pohlaví

Věk	Dívky	Chlapci	Celkem
6	7	3	10
7	7	10	17
8	9	8	17
9	10	8	18
10	12	9	21
11	2	4	6
Celkem	47	42	89

5 Kvalitativní rozbor her a příběhů

V této kapitole se zaměříme na prezentaci zpracovaných rozhovorů a jejich kategorizaci pro naši potřebu dalšího zpracování. Jak již bylo řečeno výše, s dětmi jsme vedli rozhovor o čtyřech herních situacích a dvou párech příběhů, kde jsme je žádali o vyjádření jejich názoru ohledně spravedlnosti, či nespravedlnosti situace. Forma her byla vytvořena a následně nám poskytnuta Eliškou Kuruczovou a Miroslavem Klusákem, díky čemuž jsme se již nemuseli zabírat vhodností prezentovaných situací a mohli jsme ušetřený čas investovat například do většího výzkumného vzorku. Podobu prezentovaných her a příběhů uvádíme v této kapitole. Ve všech prezentovaných hrách nalézáme stejnou obratnost – obratnost v hodu objektem s dotykem na tělo, ale liší se co do sociální organizace, které zde spatřujeme čtyři. Král lovců jelenů, sociální organizací soutěž – závod, Bitva s balónky, sociální organizací soutěž – zápas, Baba s balónkem, sociální organizací kolující role šikanujícího a Horký brambor, sociální organizací spolupráce.

K triangulaci našeho zkoumání jsme se rozhodli použít příběhy o trestuhodné lži a nespravedlivě úkolující autoritě. Stejně tak jako v herních situacích se budeme snažit objasnit způsob zpracování rozhovorů a kategorizaci dat. Dle Piageta má lež daleko blíže k problematice pravidel hry, než samotná krádež nebo nemotornost a to z důvodu procesu zvnitřňování pravidel. Smýšlení dítěte ve stádiu heteronomní morálky je charakteristické jednostranným respektem, který chová k autoritě, z čehož plyne i nekritické přijímání pokynů. Dítěti jsou předkládána pravidla, která jsou autoritou vyžadována (např. lhát se nemá), ale dítě ještě vzhledem ke své nedospělosti není schopno je zvnitřnit s pochopením, nastává tudíž zvnitřnění bez porozumění jejich významu.

„Pravidlo, tak jako ve hrách, však může být pocíťováno jako posvátné a závazné, aniž by bylo správně používané a aniž by dítě rozumělo jeho duchu (spirit).“
(Klusák, Morální vývoj školáků a předškoláků, 2014)

Z toho důvodu dítě nedokáže na základě situace vyhodnotit, zda se jednalo o lež, s přihlédnutím k motivu jednajícího, ale toto hodnocení probíhá pouze na základě vzdálenosti od objektivní pravdy. V našich příbězích se toto smýšlení projevuje v označení příběhu se psem jako větší lež – takový pes neexistuje, zatímco dobrou známku dítě někdy dostat může.

„Když jde o lež, žádá se např. na dítěti, aby bylo pravdomluvné, daleko dříve, než je dostatečně socializované; nemůže tedy chápat sociální hodnotu pravdomluvnosti a rozlišovat záměrný podvod od zkreslování skutečnosti v symbolických hrách nebo v prostém přání. Z toho pak vyplývá, že pravidlo pravdomluvnosti zůstává jaksi vně osobnosti subjektu a vytváří situaci příznačnou pro morální realismus a objektivní odpovědnost. Lež se totiž zdá závažná ne proto, že vyplývá ze záměru podvést, ale proto, že se materiálně vzdaluje od objektivní pravdy.“ (Piaget & Inhelderová, 2010, str. 113)

Tento proces můžeme pozorovat i při zacházení s pravidly her, která děti přejímají od starších spoluhráčů. Dítě pravidlo přijme bez porozumění, je pro ně „posvátné“ a neměnné. Jakákoli změna pravidla je nemyslitelná, i kdyby byla pro dobro všech a po společné shodě (dítě v období autonomní morálky dokáže pravidla hry upravovat na základě shody spoluhráčů a pro lepší požitky ze hry).

A do třetice můžeme tento způsob uvažování nalézt i u přijímání rozkazů v příbězích s nespravedlivě úkolující autoritou. Dítě zde v prvním z případů nedokáže rozlišit mezi správností (=rovností) a příkazem autority, tj. to, co je v souladu s příkazem autority je správné, rovnost a poslušnost splývají, i když pro dítě v autonomním stádiu morálky příkaz rovný není. V druhém z případů již dítě sice ví, že příkaz není spravedlivý, ale stále řadí poslušnost vůči autoritě nad rovnost.

Druhým důvodem proč jsme se rozhodli použít k našemu zkoumání příběhy o trestuhodné lži před nemotorností a krádeží je častější styk dítěte se lží, než s krádeží, či nemotorností.

5.1 Král lovců jelenů

Hru Král lovců jelenů řadíme mezi hry s obratností v hodů objektem s dotykem na tělo. Motiv hry lze souhrnně označit za závod. V sociální organizaci hry se jedná o soutěž, motiv hry lze označit za závod, kde se rozehrává řevnivost v malých duelech mezi jednotlivci Lovec vs. Jelen (hráč vs. objekt). Hráči se snaží překonat vzdor Jelena pomocí zásahu balónkem, za každý zásah získávají jeden bod, Jelen body nezískává žádné. Na konci hry dochází k poměrování v obratnosti mezi Lovci skrze výši počtu bodů za úspěšné zásahy. Lovec, který získá nejvíce bodů se stává Králem lovců jelenů.

„Motiv hry lze souhrnně označit za zápas ve vrhu objektem s dotykem na tělo druhého; a to rozehraný jako šikanování z titulu role; s případnou spoluprací šikanujících ve vzájemném nabíjení“. (Klusák & Kučera, 2010, str. 331)

Vzor hry: V jedné družině hráli hru Král lovců jelenů. Hráči se po jednom střídali v roli Jelena. Ostatní se po jednom vždy vystřídali v roli Lovců. Jelen stál na čáře 5 kroků dlouhé. 10 kroků od Jelena bylo stanoviště pro Lovce jelenů. Každý měl na každého Jelena jeden hod balónkem. Lovci jelenů si počítali úspěšné zásahy. Hra skončila, když se všichni vystřídali v roli Jelena. Ten, kdo měl nejvíc zásahů, se stal Králem lovců jelenů.

Jednou paní učitelka v družině poslala 3 děti z 2. třídy, aby hrály se skupinou dětí z 5. třídy. Žádnému z druháků se nepodařilo vyhrát, vždy měli nejméně bodů.

Bylo to spravedlivé? Proč? Co bychom mohli udělat, aby to bylo spravedlivější?

Děti zde čelí střetu, kdy autorita (paní učitelka) vytvoří nespravedlivou situaci postavením proti sobě třídy pátáků a principiálně méně obratných tří druháků. Děti jsou tážány, zda je situace spravedlivá, proč ano, či ne a jak by se dala nastolit rovnost. Děti by zde měly odhalit, že se jedná o nespravedlnost z důvodu nerovné obratnosti dětí. Svou orientovanost by měly prokázat najitím vhodného řešení ve formě handicapu a tím nastolit rovnost a vrátit do hry napětí a nejistotu z výhry, či prohry pro všechny hráče.

Všem dětem byla vysvětlena pravidla hry a následně popsána problémová situace. Děti byly dotazovány, zda byla situace spravedlivá, dále zda dokáží svou odpověď zdůvodnit a nakonec, pokud dle nich situace spravedlivá nebyla, tak co bychom mohli udělat, aby spravedlivá byla. Získané odpovědi jsme dále rozřadili do tří skupin na základě orientovanosti dětí. V těchto třech skupinách jsme pak vytvořili dalších sedmi podskupin pro detailnější rozdělení odpovědí.

Aby děti prokázaly svou orientovanost, měly by odhalit nespravedlnost ve formě nerovnosti mezi protě hrajícími dětmi, jednotlivci. Pro naše následující zpracování je nejdůležitější rozdělení podskupin mezi tři skupiny hlavní a to – orientují se, částečně se orientují a neorientují se. Do skupiny orientují se řadíme podskupiny první a druhou, ve kterých děti prokázaly porozumění principiální nerovnosti dětí v jejich obratnosti a dokáží navrhnout funkční řešení. První podskupina se v morální dimenzi situace zcela orientuje, děti jsou schopny vyjádřit nerovnost i navrhnout funkční řešení a užívají pravidla pro zachování řevnivosti ve hře. Toto opatření zajišťuje princip spravedlnosti v obratnosti, druháci mají stále možnost vyhrát a páťákům je odebrána jistota vítězství pramenící z jasné převahy v obratnosti. Tento princip uplatňují skrze upravení vzdálenosti děti: Honza (8), Tomáš (9), Emma (10), Filip P. (11), či prostřednictvím náhradních životů/hodů: Magda (8), Dao (8), Filip D. (10). Do druhé podskupiny jsem zařadila děti, které chápou nerovnost v obratnosti, tuto nerovnost se ale snaží kompenzovat přičtením určitého počtu bodů, aby druháci dostali „náskok“, jednalo by se tedy o určitý způsob nastolení spravedlivější hry, tímto pravidlem by však hře ubrali tu radost, kterou dětem přináší zásah cíle. Tj. druháci by nemuseli skončit poslední, i kdyby neměli žádný zásah, nepřineslo by jim to však požitky ze hry. Toto opatření se dá označit za spravedlnost slušnosti, méně obratné děti by dostaly náskok v podobě několika bodů. Formu nerovného bodování volí za spravedlivou Kryštof (8), Matěj M. (10) a Rozálie (10).

Do skupiny dětí, které se částečně orientují řadíme podskupiny třetí až pátou a to z důvodu, že sice dokážou odhalit nerovnost mezi dětmi, už ale nezvládají navrhnout řešení, které by zahrnovalo všechny děti a umožňovalo by hru v danou chvíli. Ve třetí podskupině děti chápou nepoměr v obratnosti mezi dětmi a jejich

řešením je změnit počet hrajících dětí, buď přidat druháky, či odebrat pátáky. Vyšší počet druháků však nezvýší míru jejich obratnosti a proto řešení není ideální. Za vhodný považuje způsob nastolení rovnosti přidáním druháků Anička (7), Beáta (7), Kačka (9), Marie (9), Aleš (9), Omar (9), Miri (10), Simona (10), Vojta (10), dále děti volily i vyšší počet jelenů Antonín (8), Anička (9), Lada (9), Anička (10), Majda (10) Šarlota (10), Jáchym (10), Matěj S. (10), Honza (11). Čtvrtá skupina jako řešení navrhuje úplné vyhnutí se problému a to tím, že děti rozdělí na skupiny a stejně obratné děti budou hrát proti stejně obratným. Segregace dětí by umožnila sice spravedlivou hru, ale za cenu toho, že si děti neužijí společnou hru. Toto řešení zvolily děti: Lucka (6), Petra (6), Terežka (6), Kačka (7), Richard (7), Vojta (7), Anička (8), Johanka (8), Kačka (8), Klára (8), Monika (8), Markéta (9), Fanda (9), Jáchym (9), Vítek (9), Amalie (10), Helena (10), Johana (10), Dan (10), Matias (10), Vojta (10), Veronika (11). Líza (9), Tomáš (9) a Adéla (11) uvedli řešení, že by se děti nestřídaly v rolích Lovce – Jelen, ale druháci by byli stále jen v roli Jelena. Jedná se tady též o určitý způsob rozdělení, kdy si druháci neužijí roli Lovce, nebudou moci získat žádné body, ale budou pouze v roli šikanovaného, nikoli šikanujícího. Pátáci by si naopak neužili roli Jelena a byli by stále pouze v roli Lovce. Pátá skupina dětí vnímá nerovnost v obratnosti, děti však nejsou schopny najít řešení, které by odpovídalo náležitostem hry (hrají jednotlivci, nikoli skupiny), popřípadě upravit pravidla tak, aby bylo možno hru realizovat. Děti neberou v potaz, že rovnost nelze nastolit vytvořením dvou stejně silných týmů (jako například ve hře Bitva s balónky), neboť se jedná o duely jednotlivců. Tuto odpověď zvolily děti: Lukáš (7), Radim (7), Jindřich (8), Josef (8), Marek (8), Matouš (9), Jindra (10), Oliver (10). Jindřich (8) a Josef (8) se snaží oproti ostatním dětem nastolit rovnost pomocí dětí ze třetí třídy. Jedná se zde o stejnou, nesprávnou úvahu, nerovnost v obratnosti kompenzuje vyšším počtem hráčů. U některých dětí nenásledovalo po odpovědích takového typu upozornění, že se jedná o střet mezi jednotlivci. Je otázkou, zda by jako např. Jindřich (8) reagovaly odpovědí „nevím“, či by svou odpověď dokázaly úplně změnit.

Jako neorientované označují skupiny šestou až osmou a to z důvodu neodhalení nerovnosti v situaci, či neschopnosti vysvětlit své rozhodnutí. Děti v šesté skupině

chápu, že nespravedlnost tkví v nerovnosti v obratnosti mezi páťáky a druháky, nejsou však schopny dosáhnout principu spravedlnosti rovnosti úpravou pravidel, nýbrž apelují na vylepšení schopností méně obratných druháků. Tímto rozhodnutím děti vyřazují možnost zahrát si dohromady v nejbližší době, neboť řešení a možnost zahrání si společné hry odkazují někam do budoucna, „až se to naučí“. Jejich řešení tedy není vhodné pro okamžité použití. Odpověď, že by se děti měly více snažit, či by se měly lépe naučit házet/chytat zvolily děti: Artem (7), Tobiáš (7), Matěj (7), Oliver (7). Do předposlední skupiny jsem zařadila odpovědi dětí, které se v morální problematice sice neorientují, ale dokáží svůj postoj vysvětlit. Děti nejsou schopny přijít na důvod nerovnosti a většinou zaměňují důsledek za příčinu. Jako nejčastější důvod nespravedlnosti uvádějí: „protože to nechytily/netrefili se“, které určily děti: Klárka (6), Nikolka (6), „protože vyhrávali/nevyhráli“, které určily děti: Kuba (6), Rody (6), Kristýna (7), Linda (7), „protože měli nejméně bodů“, určil Tomáš (6) a „protože byli jenom dva“, určila Viki (7). Poslední skupina odpovědí obsahuje odpovědi pouze na první otázku. Děti se v situaci neorientují a nedokáží odpovědět. Pokud odpoví na dotaz ohledně spravedlnosti, či nespravedlnosti situace, nedokáží již pak svůj postoj dále vysvětlit. Na základě těchto odpovědí se nám jeví pravděpodobnější, že se v problematice neorientují a jen se snaží jakkoli odpovědět, protože cítí, že odpověď je vyžadována. Děti, které nebyly schopny odpovědět, či zdůvodnit svou odpověď: Eliška (6), Jitka (6), Karolína (7), Josef (7), Petr (7), Alena (8), Kristýna (8), Sofie (8), Štěpán (9), Jakub (10).

5.2 Bitva s balónky

Hru Bitva s balónky opět řadíme ke hrám, ve kterých pozorujeme druh obratnosti hod objektem s dotykem na tělo. Rozehrává se zde řevnivost v malých duelech jednotlivců, během kterých obratnost jednoho dítěte vzdoruje obratnosti druhého (vybíjejí vs. vybíjený), celkově je ale hra Bitva s balónky rozehrávána jako zápas dvou družstev.

„Motiv hry lze souhrnně označit za zápas v mrštnosti v zacházení s implicitně šikanujícím objektem, a to ve vybíjení, tj. o ze hry vyřazující zásah druhého. V

celku hry jde o neformálně organizovaný turnaj jednotlivců nebo o duel družstev.“
(Klusák & Kučera, 2010, str. 316)

Děti zde jsou vystaveny nespravedlivé situaci, kdy autorita (paní učitelka) nerovnoměrně rozdělí týmy tak, že proti sobě hrají pátáci s méně obratnými druháky. Děti jsou tázány, zda je situace spravedlivá, proč ano, či ne a jak by se dala nastolit rovnost. Aby prokázaly svou orientovanost v morální problematice hry, děti by v tomto případě měly odhalit principiální nerovnost v obratnosti pátáků a druháků a pokusit se nastolit rovnost pomocí handicapu, či promíchání pátáků s druháky - vytvořením rovnocenných družstev.

Vzor hry: V jedné družině hráli hru Bitva s balónky. Hráči se rozdělili na dvě družstva. Družstva si stoupla na čáry vzdálené od sebe 10 kroků. Každý měl tři balónky. Kdo byl zasažen, vypadával ze hry. Hra skončila, když hráči vystříleli všechny balónky, nebo když byli všichni hráči z jednoho družstva vyřazeni ze hry. Družstvo, které vyřadilo ze hry nejvíce hráčů, vyhrálo.

Jendou paní učitelka v družině sestavila družstva tak, že v jednom byly děti z 2. třídy a v jednom z páté třídy. Druháci několikrát za sebou prohráli.

Bylo to spravedlivé? Proč? Co by se dalo udělat, aby to bylo spravedlivější?

Všem dětem byla vysvětlena pravidla hry Bitva s balónky a byla pokládána otázka, zda byla situace spravedlivá, proč a co bychom mohli udělat, aby byla spravedlivější. Poslední otázka byla pokládána pouze dětem, které dokázaly zodpovědět první dvě otázky. Otázkami jsem se snažila zjistit, jak se děti orientují/neorientují v morální dimenzi stanovené situace a zda jsou schopny vymyslet opatření, která by dle jejich úsudku dokázala hru dělat spravedlivější. Odpovědi dětí jsme v této otázce zasadili na škálu od orientují se po neorientují a rozdělili je do sedmi podskupin. Pro potřeby našeho dalšího zpracování jsme tyto podskupiny sdružili do tří, pro nás důležitých skupin, a to na skupiny: orientují se, částečně se orientují, neorientují se.

Cílem dětí v této situaci je odhalit, zda je zachována spravedlnost rovnosti, pokud proti sobě nastoupí tým výrazně obratnějších dětí (pátáků) proti týmu principiálně méně obratných (druháků). Oproti hře Král lovců jelenů se zde řevnivost rozehrává mezi týmy, zatímco v předešlé hře se rozehrávala mezi jednotlivci.

Do skupiny dětí, které se v problematice orientují jsme zařadili první a druhou podskupinu a to proto, že děti chápou nerovnost v obratnosti mezi pátáky a druháky a nabízejí řešení v podobě handicapu. Mizí zde tedy poměrování v obratnosti, přiznáním výhody je rovnou řečeno, že druháci jsou méně obratní, než pátáci, je však zachováno napětí ze hry, protože úprava pravidel dává možnost druhákům za těchto podmínek vyhrát a pátákům bere jistotu jednoduchého vítězství. Metodu handicapu ve formě vyššího množství střel zvolily děti: Lucka (6), Magda (8), Sára A. (9), Majda (10), Rozálie (10), Jakub (11), formu náhradních životů zvolil Filip D.(10). Vyšší počet druháků zvolily děti: Petr (7), Antonín (8), Marie (9), Táňa (9), Jáchym (10). Druhá podskupina dětí volí jako řešení smíchání dětí z páté a druhé třídy a vytvoření tak rovnocenných týmů. Mezi tyto děti řadíme: Anička (7), Beáta (7), Lukáš (7), Vojta (7), Alena (8), Anička (8), Johanka (8), Kačka (8), Klára (8), Kristýna (8), Monika O. (8), Sofie (8), Josef (8), Honza (8), Kryštof (8), Marek (8), Anička (9), Markéta (9), Líza (9), Sára B. (9), Aleš (9), Fanda (9), Matouš (9), Omar (9), Tomáš (9), Vítek (9), Amalie (10), Anička (10), Emma (10), Hana (10), Helena (10), Johana (10), Miri (10), Simona (10), Šarlota (10), Dan (10), Jakub (10), Jáchym (10), Jindra (10), Matěj M. (10), Matěj S. (10), Oliver (10), Adéla (11), Veronika (11), Filip L. (11), Filip P. (11), Honza (11). Je důležité podotknout, že obě tyto podskupiny se v problematice orientují na stejné úrovni, toto rozdělení je pouze z důvodu uvedení odlišných způsobů nastolení rovnosti.

Do skupiny částečně se orientujících dětí jsem zařadila třetí a čtvrtou podskupinu. Odpovědi v této skupině zahrnují určitý způsob segregace hráčů. Děti ve třetí podskupině již chápou nerovnost v obratnosti mezi staršími a mladšími žáky, místo úpravy pravidel se však rovnosti snaží dosáhnout segregací méně a více obratných dětí, aby tím nastolily požadovanou spravedlnost ve hře. Pro děti je toto pravděpodobně zcela přirozené řešení, protože ani v oficiálních sportovních

soutěžích nemůžeme pozorovat, že by výrazně mladší děti soutěžily s výrazně staršími, nýbrž až do dospělosti jsou děleny do skupiny na základě věku, aby se eliminoval právě tento věkový – výkonnostní rozdíl. V dospělé populaci pak můžeme vidět členění na skupiny, například ligy, či různé sportovní úrovně od rekreačních sportovců po profesionály na základě úrovně předvedeného výkonu. Následkem tohoto dělení v naší hře je však nesplnění požadavku společné hry páťáků a druháků. Děti se tak připravují o potěšení ze vzájemné hry a volí hru pouze mezi dětmi stejně starými, tj. stejně obratnými. Mezi děti, které zvolily způsob segregace řadíme: Petra (6), Tereška (6), Tomáš (6), Kačka (7), Viki (7), Richard (7), Kačka (9). Do čtvrté skupiny jsem zařadila děti, které zvolily odpovědi typu „nechat druháky vyhrát“. Pokud by měli páťáci nechat vyhrát druháky, ze hry by se vytratilo napětí z boje mezi dětmi, byl by jasný finální výsledek a nefigurovala by zde již žádná řevnivost. Pátáci by museli krotit svou řevnivost a oba týmy by ztratily motivaci ke společné hře. Tuto odpověď zvolily děti: Artem (7), Vojta (10).

Mezi neorientované děti jsem zařadila poslední tři podskupiny. Všechny tři podskupiny mají společnou neorientovanost v situaci a to buď způsobem, že nedokáží odhalit nerovnost v obratnosti dětí, navrhnou nefunkční řešení, či se k situaci nedokáží vyjádřit. Pátá skupina dětí nabízí jako řešení „vylepšení“ obratnosti méně schopných druháků, než aby se zaobírala přizpůsobením pravidel hry. Touto formou úpravy by se děti připravily o společnou hru, kterou tímto odsouvají do neurčité budoucnosti, někdy „až se druháci naučí líp házet“. Tuto formu volí děti: Nikolka (6), Klárka (6), Kuba (6), Rody (6), Karolína M.(7), Matěj (7), Oliver (7), Dao (9). Šestá skupina dětí nedokáže najít řešení z jejich pohledu nerovné situace. Řadíme mezi ně děti: Radim (7), Jindřich (8), Matias (10). V poslední skupině děti nedokázaly zdůvodnit, proč si myslí, že je situace spravedlivá, či nespravedlivá. Nebyly toho schopny děti: Eliška (6), Jitka (6), Josef (7), Tobiáš (7), Lada (9), Štěpán (9).

5.3 Baba s balónkem

Hra Baba s balónkem se také řadí ke hrám s obratností vrhu objektu s dotykem na tělo. Stejně jako v prvních dvou hrách se zde objevuje s obratností rozehrávaná sociální řevnivost, ne však jako soutěž - závod, či soutěž - zápas, ale jako kolování role šikanujícího. Mezi hráči se odehrávají malé zápasy, při kterých se Baba v roli šikanujícího snaží trefit jednoho konkrétního hráče a předat mu tak své „znečištění“. Ostatní hráči se snaží před Babou utíkat a uhýbat, zároveň zde dochází k tzv. koketování pronásledovaných s Babou, kdy se cíleně vystavují, aby Babu vyprovokovali k akci, následně se pak opět snaží utéci/uhnout před předáním role Baby.

„Motiv hry lze charakterizovat na úrovni jednotlivých střetů mezi honěnými a honícím jako zápas v mrštnosti; a případně jako očistu honícího a znečištěné honěného; a to rozehraný jako šikanování honěných z titulu ústřední role.“ (Klusák & Kučera, 2010, str. 366)

Děti jsou zde konfrontovány s nerovnou situací, kdy paní učitelka zapojí do hry mezi děti z páté třídy i z principu méně obratného druháka. Na základě jeho horší obratnosti po obdržení Baby nedokáže vyhrát žádný z jednotlivých zápasů mezi Babou a konkrétním hráčem a zbavit se svého znečištění. Je tedy uvězněn v roli Baby a z šikanujícího se stává šikanovaný. Koketování ostatních hráčů s Babou přestává obsahovat napětí a nejistotu a nabývá na razanci.

Na rozdíl od předchozích dvou her zde děti nezískávají žádné body, je proto těžké určit jednoho vítěze. Vítěz není hráč, který nikdy nedostane Babu, protože zažije pouze roli šikanovaného a ne roli šikanujícího, ale ani hráč, který v roli Baby setrvá nejdéle, z jeho role šikanujícího se stává role šikanovaná všemi ostatními hráči. Stejně jako v předchozích dvou hrách zde dochází ke střetům mezi hráči, to tomto případě v „miniduelech“ mezi Babou a ostatními hráči, ze kterých vychází vítěz pro jednu krátkou chvíli. Oproti prvním dvěma hrám však Baba s balónkem není svou podstatou soutěž, ale kolující role šikanujícího. Děti by měly odhalit nespravedlnost v nerovné obratnosti dětí a prokázat svou orientovanost v

problematice řešením, které by zajišťovalo rovnou možnost pro všechny hráče postupně se vystřídat v roli Baby, například ve formě určitého handicapu pro obratnější hráče.

Vzor hry: V jedné družině hráli hru na Babu. Ale Baba se nepředávala dotykem ruky, nýbrž zásahem balónku. Na první pohled to vypadá, že hráč v roli Baby se tolik nenaběhal. Ale to není pravda, protože, když se netrefil, musel si pro balónek sám doběhnout.

Jednou paní učitelka v družině poslala jedno dítě z 2. třídy, aby hrálo se skupinou dětí z 5. třídy. A stalo se, že když dostalo Babu, nebylo schopné ji nikomu dalšímu předat. Pořád ne a ne některého pátáka trefit balónkem.

Bylo to spravedlivé? Proč? Co by se dalo udělat, aby to bylo spravedlivější?

I u hry Baba s balónkem jsme všem dětem vysvětlili pravidla, pokládali stejné otázky a následně odpovědi rozdělili dle míry orientace do šesti podskupin a tří hlavních skupin.

Do plně orientované skupiny dětí jsme zařadili první podskupinu. Děti v této podskupině se v situaci plně orientují, popisují nespravedlnost na základě nerovné obratnosti a jsou schopny nalézt funkční řešení. Jako řešení pro zachování řevnivosti ve hře volí určitý druh handicapu pro pátáky, aby si všichni hru užili, bylo zachováno napětí a aby nebylo předem jasné, že jakmile druhák dostane babu, tak hra prakticky končí. Díky těmto opatřením lze uskutečnit spravedlivou výměnu role baby a tedy i dostat se z role šikanujícího do role šikanovaného. Není již předem jasné, že principiálně méně obratný druhák zůstane v roli šikanujícího (Baby), která se ale nakonec změní v roli šikanovaného ostatními lépe obratnými hráči. Určitý druh handicapu zvolily děti: Beáta (7), Kristýna (7), Artem (7), Radim (7), Kačka (8), David (8), Honza (8), Josef (8), Kryštof (8), Marek (8), Anička (9), Kačka (9), Líza (9), Marie (9), Sára B. (9), Táňa (9), Aleš(9), Jáchym (9), Matouš (9), Vítek (9), Anička (10), Emma (10), Hana (10), Helena (10), Majda (10), ,

Rozálie (10), Šarlota (10), Filip D. (10), Jindra (10), Matěj M. (10), Matěj S. (10), Oliver (10), Veronika (11), Honza (11), Jakub (11).

Děti v částečně se orientující skupině a zároveň i v druhé a třetí podskupině se ve hře orientují o něco méně, uvědomují si nerovnosti obratnosti mezi druháky a pátáky a za správné řešení považují změnu počtu dětí, tj. druháků by dle nich mělo být více, než pátáků. Jakmile by došlo ke změně počtu, Baba by zůstala pouze ve hře druháků, neboť by nebyli schopni ji předat pátákům a tím by je připravili o roli šikanujících. Protože si ale všichni ve hře uvědomují, že druháci jsou méně obratní, byli by pátáci připraveni i o prožitek v roli šikanovaného, koketování s Babou by ztratilo to napětí, které má, pokud se odehrává mezi obratně rovnými hráči. Možnost změny počtu hráčů zvolily děti: Tomáš (6), Anička (7), Linda (7), Matěj (7), Petr (7), Alena (8), Magda (8), Sofie (8), Antonín (8), Markéta (9), Sára A. (9), Štěpán (9), Miri (10), Vojta (10). Děti ve třetí podskupině volí řešení pomocí segregace. Rozdělení dětí na mladší a starší opět není vhodné řešení, a děti se tím připravují o prožitek ze společné hry. Toto řešení zvolily děti: Karolína M. (7), Oliver (7), Richard (7), Monika O. (8), Adéla (11).

Do neorientující se skupiny jsem zařadila čtvrtou až šestou podskupinu. Dětem v této skupině se většinou nedaří odhalit ani nerovnost v obratnosti dětí, a nebo nejsou schopny navrhnout jakékoli řešení (Klárka (6), Nikolka (6), Lukáš (7), Kristýna (8), Jindřich (8), Lada (9), Fanda (9), Tomáš (9), Simona (10), Dan (10), Jakub (10), Jáchym (10), Filip L. (11), Filip P. (11)). Děti z poslední podskupiny nejsou schopny otázky zodpovědět (Eliška (6), Jitka (6), Kuba (6), Rody (6), Josef (7), Tobiáš (7), Klára (8)).

5.4 Horký brambor

Stejně jako předchozí tři hry tak i hru Horký brambor řadíme ke hrám s obratností vrhu objektem s dotykem na tělo. Oproti prvním třem hrám se zde však nerozhraje žádná řevnivost, nýbrž děti mají pro uspokojivou hru usilovat o spolupráci. V prvních třech hrách se opakuje vzorec prokázání vyšší, či nižší obratnosti takovým způsobem, že se jeden hráč snaží balónem trefit druhého

hráče, ten se snaží míči vyhnout. Cílem ve hře Horký brambor není druhého hráče vybít, či se míči vyhnout, ale uzpůsobit svůj hod tak, aby mohl druhý hráč balón bezpečně chytit. Hráči zde nevzdorují sobě navzájem, nedostávají se do střetu ani jednotlivci, ani družstva. Je tedy nutné spojit obratnost jak házejícího, tak chytajícího, aby mohla hra uspokojivě probíhat. Děti by měly spolupracovat a společnými silami se snažit balónek co nejdéle udržet ve vzduchu.

„Motiv hry lze souhrnně označit za mobilizaci mrštnosti v zacházení s objektem a případně se zprostředkujícím nástrojem, která svou funkcí směřuje k uvedení hráčů za hranice schopností spolupráce na integritě koloběhu objektu.“ (Klusák & Kučera, 2010, str. 326)

Děti zde čelí situaci, kdy paní učitelka zapojí do hry s dětmi z páté třídy i tři děti z druhé třídy. Oproti prvním třem hrám však vzhledem k odlišné sociální organizaci hry nehraje hlavní roli konflikt způsobený nerovnou obratností hrajících dětí, nýbrž právě samotná odlišná sociální organizace hry, díky které žádný střet zájmů nevzniká. Vzhledem k sociálnímu typu organizace hry spolupráce se zde nerozehrává žádná řevnivost mezi hráči a nejedná se tedy ani o žádný druh nespravedlnosti. K prokázání orientace v dané situaci by děti měly odhalit, že se nejedná o situaci, kde by se mělo určovat, zda je případ spravedlivý, či ne, i když se ptáme na konkrétní řešení fiktivní nerovnosti.

Vzor hry: V jedné družině hráli hru Horký brambor. Hráči stáli v kruhu a hráli s jedním balónkem. Hráči si v kruhu házeli balónek jako by to byl „horký brambor“. To znamená, že jej museli hodit dalšímu hráči co nejrychleji poté, co jej chytili. Balónek však nesměl spadnout na zem.

Jednou paní učitelka v družině poslala 3 děti z 2. třídy, aby hrály se skupinou dětí z 5. třídy. Druhákům však každou chvíli při chytání balónek vypadnul z ruky a spadnul na zem.

Bylo to spravedlivé? Proč? Co by se dalo udělat, aby to bylo spravedlivější?

Stejně tak jako v předchozích hrách byla dětem vysvětlena pravidla hry a ač se jedná o sociální organizaci spolupráce, ve které vlastně žádná nespravedlnost nevzniká, zachovali jsme stejné otázky jako u tří předchozích her. Z důvodu odlišné sociální organizace hry jsme v tomto případě upustili od 3 skupin a více podskupin, ale odpovědi jsme rozdělili pouze do dvou skupin a to na orientují se a neorientují se.

Děti v první skupině dokázaly vyjádřit, že se nejedná o situaci, kde by měly hrát děti proti sobě, nýbrž dohromady spolupracovat, aby si hru co nejvíce užili všichni. Hlavními argumenty dětí byly variace odpovědi „že by páťáci neměli házet tak silně, aby to i druháci mohli chytit“. Tento typ odpovědi zvolily děti: Petr (7), Anička (8), Klára (8), Honza (8), Kryštof (8), Marek (8), Kačka (9), Sára A. (9), Sára B. (9), Jáchym (9), Matouš (9), Amalie (10), Anička (10), Emma (10), Helena (10), Rozálie (10), Simona (10), Matěj M. (10), Matěj S.(10), Oliver (10), Adéla (11), Veronika (11), Filip L. (11), Filip P. (11), Honza (11), Jakub (11)

Druhá skupina obsahuje odpovědi dětí, které se v problematice neorientují, tj. nebyly schopny odhalit, že se jedná o jiný typ sociální organizace hry a že se zde o žádnou formu nerovnosti nejedná. Děti volily různé způsoby, jak z jejich pohledu nastolit rovnost, např. změnu počtu hráč, segregaci, vylepšit schopnosti druháků, či nebyly na otázku schopny odpovědět. Z důvodu velkého množství dětí v této skupině (všechny ostatní děti, které nejsou zahrnuty v první skupině) je nebudeme jednotlivě vyjmenovávat, i s jejich odpověďmi jsou k nalezení v příloze.

5.5 Trestuhodná lež

S dětmi jsme krom rozhovorů ohledně herních situací vedli rozhovory i o trestuhodné lži. Příběhy přeloženy z původního znění jsou k nalezení v publikaci Morální vývoj školáků a předškoláků (Klusák, 2014), odkud jsme je také převzali a upravili pro potřeby dotazování. Pro objasnění přechodu od objektivní po subjektivní odpovědnost Piaget použil párové příběhy ke třem druhům trestuhodných činů: krádež, nemotornost působící škodu a lež. My jsme se

z důvodu podobností v procesu zvnitřňování pravidel rozhodli použít pouze příběhy o trestuhodné lži.

1. Upravený příběh se psem: *Malý chlapec (nebo malá dívka) jde na procházku po silnici a potká velkého psa, který jej hrozně vyleká. A tak jde domů a řekne své matce, že viděl psa, který byl velký jako kůň.*

(záměna slov „kráva“ za „kůň“ byla učiněna proto, aby děti nebyly ovlivněny slovem „kráva“ jako vulgarismem a nemohly tak označit dítě v prvním příběhu za zlobivější na základě jiného důvodu, než lži/přehánění)

1. Původní příběh se psem: *Malý chlapec (nebo malá dívka) jde na procházku po silnici a potká velkého psa, který jej hrozně vyleká. A tak jde domů a řekne své matce, že viděl psa, který byl velký jako kráva.*

2. Upravený příběh se známkami: *Chlapeček (nebo holčička) přijde ze školy domů a řekne mamince, že dostal/a dobrou známku, nebyla to ale pravda, nedostal/a žádnou, ani dobrou známku, ani špatnou. Maminka byla velice potěšena a odměnila ho/ji.*

2. Původní příběh se známkami: *Dítě přijde domů ze školy a řekne své matce, že mu učitel dal dobré známky, ale nebyla to pravda; učitel mu žádné známky nedal, ani dobré, ani špatné. Načež jeho matka byla velmi potěšená a odměnila ho.*

Každému z dětí jsme prezentovali dvojici příběhů, a dotazovali jsme se jich, zda příběhům rozumí. Dále jsme zjišťovali, zda dítě v příběhu lže, či nelže. Pokud dítě vyhodnotilo situaci v příběhu jako lživou, snažili jsem se zjistit, z jakého důvodu tak usuzuje. U druhého příběhu jsme se navíc dotazovali, z jakého důvodu dítě lhalo a zda mu maminka věřila. V závěru jsme po dětech požadovali, aby určily, které dítě se zachovalo zlobivěji, které by více potrestaly a svou odpověď zdůvodnily.

V příbězích se objevují dva rozdílné druhy lži. V prvním příběhu se objevila „lež“ přeháněním, přirovnáním velikosti psa k velikosti koně. V druhém příběhu se objevila již „pravá“ lež a to klamáním matky za účelem zisku odměny. Stejně tak

jako Piaget jsme všechny odpovědi rozřadili do kategorií subjektivní odpovědnost a objektivní odpovědnost. Abychom mohli odpověď zařadit do kategorie subjektivní odpovědnosti, muselo dítě určit jako zlobivější dítě v příběhu se známkami. Tuto odpověď děti většinou zdůvodňovaly tím, že dítě lhalo, protože žádnou známku nedostalo, oklamalo matku a dostalo odměnu. Dále by mělo dokázat vysvětlit, že v prvním příběhu se nejednalo o lež, nýbrž o přehánění, či omyl dítěte. V opačném případě děti spadající svou odpovědí do objektivní odpovědnosti určovaly jako zlobivější dítě se psem. Svou volbu ve většině případů zdůvodňovaly tím, že takto velký pes neexistuje. Děti v tomto stádiu nedokážou odhalit, že se jedná o přehánění. Naopak příběh se známkami hodnotí jako méně lživý, protože maminka dítěti mohla uvěřit, na rozdíl od extrémně velkého psa není obdržení dobré známky nereálná situace. Pokud maminka lži uvěří, je to v pořádku a o žádnou lež se vlastně nejedná. Dítě není schopno usuzovat na základě motivu jednajícího, ale na základě vzdálenosti od objektivní pravdy (v našich příbězích je objektivní pravdou to, čemu může maminka uvěřit)

5.6 Nespravedlivě úkolující autorita

Pro zkoumání nespravedlivé autority byly vybrány dva Piagetovy příběhy, které byly přeložené převzaty z publikace Morální vývoj školáků a předškoláků, (Klusák, 2014) a následně upraveny pro lepší uchopení dotazovanými dětmi. Jednalo se o příběhy (v upravené verzi) s domácími pracemi a vyřizováním vzkazů.

1. Upravený příběh s domácími pracemi: *Jednoho dne maminka poprosila svou holčičku a chlapečka, aby jí pomohli v domácnosti, protože byla unavená. Holčička měla umýt nádobí a chlapeček vynést odpadky. Chlapec/dívka si ale šel/šla hrát ven a tak maminka poprosila holčičku/chlapečka, aby práci udělal/a za něj/ní. Co řekl/a holčička/chlapeček?*

1. Původní příběh s domácími pracemi: *Jednou ve čtvrtek odpoledne matka požádala svou holčičku a chlapečka, aby jí pomohli s domácností, protože byla unavená. Dívka měla utřít talíře, chlapec měl donést nějaké dříví. Ale chlapeček*

(holčička) šel a hrál si na ulici. Takže matka požádala druhé dítě, aby udělalo všechnu práci. Co řeklo? (Klusák)

2. Upravený příběh s vyřizováním vzkazů: *Tatínek měl dva syny. Oba dva posílal se vzkazy k sousedům, ale ani jeden to neměl rád. Jeden ze synů vždycky hrozně reptal, když měl jít se vzkazem a proto si tatínek zvykl častěji posílat chlapce, který nereptal. Co si o tom myslíš?*

2. Původní příběh s vyřizováním vzkazů: *Jeden otec měl dva chlapce. Jeden z nich vždy, když byl poslaný na pochůzku, reptal. Ten druhý to také neměl rád, ale vždy šel, aniž by řekl slova. Takže otec si zvyknul posílat na pochůzky chlapce, který nereptal, častěji, než toho druhého. Co si o tom myslíš?*

Na těchto příbězích můžeme vývoj morálního usuzování, nebo dle Piageta přechod od heteronomní morálky k autonomní, pozorovat skrze uznávání spravedlnosti rovnosti či autority dospělého. V obou příbězích jsou děti vůči svým vrstevníkům nespravedlivě zaúkolovány. Dle Piageta můžeme odpovědi dětí rozřadit do 4 podskupin a to dle obhajování poslušnosti nebo rovnosti. V první podskupině nalezneme odpovědi, které nerozlišují mezi spravedlností a rozhodnutím autority, tj. spravedlnost a poslušnost splývají. V druhé podskupině děti již vnímají, že situace není spravedlivá, ale stále poslušnost převažuje nad rovností, tj. spravedlnost rovnosti je podřízená vynucené poslušnosti. Ve třetí podskupině děti již preferují rovnost a rázně odmítají poslušnost, tj. spravedlnost rovnosti je nadřazená poslušnosti. Ve čtvrté podskupině děti sice vědí, že situace je nespravedlivá a preferují rovnost, ale v rámci spravedlivosti slušnosti, či přátelskosti požadovanou činnost vykonávají, aby např. „pomohly mamince“. Čtvrtá skupina dětí by se dala označit též i jako spravedlnost rovnosti je podřízena spravedlnosti slušnosti. Stejně tak jako Piaget i my sloučíme první a druhou podskupinu pod odpovědi obhajující poslušnost a třetí a čtvrtou podskupinu pod odpovědi obhajující rovnost. Přepsané rozhovory rozřazené do skupin jsou k nahlédnutí v přílohách, z důvodu velkého množství typově podobných odpovědí uvádíme v příběhu se vzkazy ve skupině rovnost nadřazená poslušnosti pouze pár vybraných odpovědí.

Abychom mohli pozorovat vývoj morálního usuzování, musíme objasnit znaky, dle kterých Piaget řadil odpovědi buď mezi podléhající poslušnosti, či obhajující rovnost. Do první podskupiny, u které splývá spravedlnost s poslušností Piaget řadí odpovědi, u kterých děti uvádějí, že se jedná o spravedlivou situaci například z důvodu, že: „*maminka to řekla*“ a je tedy v pořádku práci vykonat. Není zde zřetelné žádné uvažování v rovině spravedlnosti/nespravedlnosti, ale pouhé přijetí pokynu od autority. Pro dítě je spravedlivé to, co je v souladu s příkazem autority. V druhé podskupině již můžeme vidět, že děti začínají uvažovat v rovině spravedlnosti, vidí zde nerovnost, ale stále je poslušnost nadřazena nad rovností. Pro dítě je stále silnější potřeba ctít autoritu, než hájit rovnost. Ve třetí podskupině je již spravedlnost rovnosti nadřazena poslušnosti, děti lpí na spravedlnosti, ale nejsou schopny toto uvažování přizpůsobit situačnímu kontextu. Budou tedy na spravedlivém řešení trvat, i kdyby bylo vhodnější pokyn autority splnit. Čtvrtá podskupina rozlišuje spravedlnost rovnosti od poslušnosti, dokáže také zacházet s principem slušnosti, či přátelskosti. Čtvrtá podskupina tedy poslechne autoritu a zadanou práci splní, stejně jako první dvě podskupiny, ale z důvodu nadřazené slušnosti nad rovnost, ne autority. Dle Piageta zde hraje i zásadní roli přátelskost nebo náklonnost k úkolujícímu dospělému. Z nechtěného úkolu se stane pomoc dospělému a dítě se může podílet na dospělé činnosti. Dítě tak nepomáhá vrstevníkovi, ale dospělému.

U příběhů s nespravedlivou autoritou se nejvíce projevila nezkušenost tazatelky s klinickým rozhovorem, který jsme pro sběr dat používali. Z důvodu nesprávného vedení musely být tři rozhovory o příbězích s nespravedlivou autoritou – vzkazy vyřazeny ze zpracování dat. Jako ukázkou nevhodného dotazování je i s popisem uvádíme v příloze.

6 Kvantitativní rozbor her a příběhů

V kapitole kvalitativní rozbor her a příběhů jsme představili zpracované rozhovory dětí a způsob kategorizace jejich odpovědí do skupin a podskupin. Na základě vytvořených skupin budeme v této kapitole prezentovat výsledky kvantitativního zpracování dat a budeme odpovídat na výše položené výzkumné otázky.

6.1 Král lovců jelenů

Výsledky první dětem předkládané hry, Král lovců jelenů můžeme vidět v tabulce 2. Na otázky bylo schopno jakoukoli formou odpovědět všech 89 dětí, tyto odpovědi jsme v minulé kapitole kategorizovali a nyní předkládáme procentuální i číselné zastoupení odpovědí v jednotlivých skupinách.

V tabulce můžeme vidět, že nejhůře se v herní situaci orientovaly děti šestileté a to pouze 30% ve skupině částečně se orientující. Orientovaných je šestiletých dětí 0% a zbylých 70% dětí se tedy v situaci neorientovalo. Podobný výsledek můžeme nalézt i u dětí sedmiletých, kde je zastoupení v orientující se skupině opět 0% v částečně se orientující 41% a v neorientující se 59%. Můžeme tedy říci, že morální orientace ve hře Král lovců jelenů dětem šesti a sedmiletým vzdorovala. Velký zlom nastává u osmiletých dětí, kde je neorientovaných pouze 18% (neorientovaných sedmiletých dětí bylo skoro 4x více), částečně orientujících se je 64%, a orientovaných 18% osmiletých dětí. Osmileté děti tedy nejčastěji uváděly odpovědi, které svou charakteristikou patří mezi částečně orientované. V odpovědích devítiletých dětí již můžeme najít nízké procento neorientujících se dětí, 5% a vysoké procento dětí částečně se orientujících, 90%. Mohlo by se očekávat, že oproti osmiletým dětem stoupne i procento dětí, které se v situaci orientují, u osmiletých dětí je to 18%, zatímco u dětí devítiletých toto číslo kleslo na pouhých 5%. U desetiletých dětí pak vidíme nízké procento dětí neorientujících se, 5% a pokles i dětí částečně se orientujících, 76%. Zvýšilo se však procento dětí, které označujeme za orientované, 19%, můžeme tedy předpokládat, že pokles procenta odpovědí v částečně orientované skupině desetiletých dětí oproti devítiletým je zapříčiněn zvýšením procent v orientované skupině, zatímco hodnoty v neorientující se skupině jsou u obou skupin dětí totožné. K dalšímu

překvapivému poklesu procent dochází u jedenáctiletých dětí, u kterých bychom mohli předpokládat již většinu orientovaných odpovědí. Na rozdíl od ostatních věkových skupin dětí se zde poprvé objevuje nulová hodnota v neorientující se skupině. Největší zastoupení má skupina částečně se orientující a ve skupině orientující se najdeme 16% odpovědí, což je méně, než například u osmiletých a desetiletých dětí, které se orientovaly v 18% a 19% případech příkladů. Na druhou stranu můžeme říci, že všech 100% jedenáctiletých dětí se jakýmkoli způsobem oproti ostatním věkovým skupinám orientuje ve zmiňované hře. V tabulce si také můžeme všimnout, jak postupně klesá procento dětí, které se v problematice neorientují. U šestiletých dětí dosahuje tato hodnota ještě 70%, postupně klesá a u devíti a desetiletých je pouze 5%. U jedenáctiletých dětí se rovná nule. Ve skupině částečně se orientujících již nevidíme takovou pravidelnost. Tyto hodnoty by se měly zpočátku zvyšovat, ale pak opět ubývat. U šesti až devítiletých dětí se hodnota opravdu zvyšuje, zatímco u desetiletých opravdu začíná klesat. U jedenáctiletých dětí bychom dle tohoto vzorce čekali nižší hodnotu, než u dětí desetiletých, je však vyšší (76% vs. 84%). Tento jev zvyšování, či snižování již vůbec nenajdeme ve skupině orientujících se dětí, kde bychom předpokládali, že s přibývajícím věkem bude hodnota růst. Šestileté a sedmileté děti nabývají v této kategorii hodnotu 0%, osmileté hodnotu 18%. Devítileté děti by měly nabývat tedy vyšších hodnot, než děti osmileté, ale neděje se tak, v této skupině mají zastoupení 5%. Stejný úkaz vidíme i u dětí desetiletých a jedenáctiletých, kde desetileté děti nabývají hodnot 19% (nejvíce za všech), zatímco jedenáctileté pouze 16% (až třetí nejvyšší hodnota). Pokud bychom zde chtěli pozorovat vývojovou závislost mezi úrovní orientace a věkem dětí, hodnoty ve skupině neorientujících se dětí by měly být nejvyšší pro šestileté děti a nejnižší pro děti jedenáctileté, naopak hodnoty pro orientující se skupinu by měly být nejvyšší pro jedenáctileté děti a nejnižší pro děti šestileté.

Z tohoto rozboru můžeme dospět k závěru, že šesti a sedmileté děti se v problematice spíše neorientují, osmi, devíti a desetileté děti se spíše orientují a ještě o něco lépe se v situaci orientují děti jedenáctileté.

Tabulka 2 - Orientace dětí ve hře Král lovců jelenů

Věk	Orientuje se	Částečně se orientuje	Neorientuje se
6	0% (0)	30% (3)	70% (7)
7	0% (0)	41% (7)	59% (10)
8	18% (3)	64% (11)	18% (3)
9	5% (1)	90% (16)	5% (1)
10	19% (4)	76% (16)	5% (1)
11	16% (1)	84% (5)	0% (0)
Celkem	10% (9)	65% (58)	25% (22)

6.2 Bitva s balónky

Procentuální a číselné vyjádření výsledků hry Bitva s balónky najdeme v tabulce 3. U šestiletých dětí opět vidíme nízké procento ve skupině orientujících se a to pouze 10%. Částečně se orientujících dětí je 30% a neorientujících se 60%. U sedmiletých dětí je procento orientujících se dětí vyšší, 29%, stejně tak jako dětí částečně se orientujících, 24%, pořád se ale vyskytuje skoro polovina dětí, které se v situaci neorientují, 47%. Oproti první hře zde můžeme vidět velký nárůst orientujících se šesti a sedmiletých dětí a to o 10% a 29%. Zlom nastává opět u osmiletých dětí, kterých se plně orientuje celých 88%, částečně, či vůbec se pak orientuje v obou skupinách 6% dětí. U devítiletých dětí můžeme překvapivě pozorovat nižší počet odpovědí ve skupině orientujících se dětí, než tomu bylo u dětí osmiletých, 78% vs. 88% a nárůst dětí, které se v situaci neorientují vůbec, 17%. Částečně se orientujících devítiletých dětí je ve hře Bitva s balónky 5%. U desetiletých dětí vidíme opět nárůst odpovědí v orientující se skupině, 86%, což je ale pořád méně, než například u osmiletých dětí (88%). Částečně se orientujících dětí je 5% a desetiletých dětí, které se neorientují zbývá 9%. Odpovědi všech jedenáctiletých dětí byly stejně jako v předchozí hře označeny jako orientované.

Celkově můžeme děti šestileté dle tabulky označit za neorientovaná, děti sedmileté za částečně orientované a děti osmi, devíti, desíti a jedenáctileté za orientované.

Dále z tabulky můžeme zjistit, že celých 66% ze všech dětí se v nerovné situaci orientuje, což je nejvíce ze všech prezentovaných her. Částečně se orientovaných dětí je 11% a neorientujících se je 23%. Z těchto informací můžeme vyčíst, že hra Bitva s balónky z hlediska morální orientace je pro děti nejsnáze uchopitelná a orientovaly se v ní nejlépe ze všech prezentovaných her.

Tabulka 3 - Orientace dětí ve hře Bitva s balónky

Věk	Orientuje se	Částečně se orientuje	Neorientuje se
6	10% (1)	30% (3)	60% (6)
7	29% (5)	24% (4)	47% (8)
8	88% (15)	6% (1)	6% (1)
9	78% (14)	5% (1)	17% (3)
10	86% (18)	5% (1)	9% (2)
11	100% (6)	0% (0)	0% (0)
Celkem	66% (59)	11% (10)	23% (20)

6.3 Baba s balónkem

Zpracované odpovědi ke hře Baba s balónkem nalezneme v tabulce 4. U šestiletých dětí můžeme vidět, že žádné nevedlo orientovanou odpověď, částečně orientovaných bylo 40% odpovědí a nadpoloviční většina uvedla odpověď neorientovanou, 60%. U sedmiletých dětí již vidíme nárůst ve skupině orientujících se odpovědí, 18% a velký pokles v neorientující se skupině, 23%. Ve skupině částečně se orientující nalezneme 59% odpovědí. Osmileté děti uvedly 29% odpovědí orientovaných, 53% odpovědí částečně orientovaných a 18% neorientovaných. Větší zlom nastává u dětí devítiletých, u kterých vidíme již celých 50% orientovaných odpovědí a 22% částečně orientovaných. Je zde však i vysoké

procento neorientujících se odpovědí, 28%. Nejlépe ze všech věkových kategorií se ve hře orientovaly děti desetileté, které uvedly 52% orientovaných odpovědí, 29% částečně orientovaných a 19% neorientovaných. Nejpřekvapivější jsou výsledky jedenáctiletých dětí, které se plně orientují pouze v 33% případů, v 16% odpovědí se orientují částečně a dokonce v 50% se neorientují vůbec. 50% neorientovaných odpovědí je druhá nejvyšší hodnota ve hře Baba s balónkem, hned po odpovědích šestiletých dětí (60%).

Z těchto hodnot můžeme děti šestileté označit za neorientující se v problematice, děti sedmi, osmi a jedenáctileté označit za částečně orientující se a děti devíti a desetileté za plně se orientující. Otázkou zůstává, co zapříčinilo takovou míru neorientace u jedenáctiletých dětí, u kterých celých 50% nebylo schopno vymyslet funkční řešení, ba se o to ani nepokusilo a odpovědělo „nevím“. Takováto míra neorientace je u jedenáctiletých dětí nejvyšší jak mezi hrami, tak mezi všemi prezentovanými příběhy. Celkově se ve hře jakýmkoli způsobem orientovalo 70% dětí, což hru činí pro děti třetí nejsložitější pro morální orientaci.

Tabulka 4 - Orientace dětí ve hře Baba s balónkem

Věk	Orientuje se	Částečně se orientuje	Neorientuje se
6	0% (0)	40% (4)	60% (6)
7	18% (3)	47% (8)	35% (6)
8	29% (5)	53% (9)	18% (3)
9	50% (9)	22% (4)	28% (5)
10	52% (11)	29% (6)	19% (4)
11	33% (2)	16% (1)	50% (3)
Celkem	34% (30)	36% (32)	30% (27)

6.4 Horký brambor

V tabulce 5 nalezneme zpracované odpovědi dětí ke hře Horký brambor. Zpočátku je nutné upozornit na redukci počtu skupin v tabulce ze tří, orientuje se, částečně

se orientuje a neorientuje se na pouhé dvě, orientuje se a neorientuje se. Ve zbývajících třech hrách můžeme odpovědi dětí rozdělit na určité škále. Nejlépe se orientující chápou nerovnost dětí a dokáží vymyslet funkční řešení situace. Děti částečně se orientující rozumí nerovné situaci, ale většinou jim vzdoruje nalezení vhodného řešení. Děti neorientované pak nedokáží ve většině případů odhalit nerovnost, či svou odpověď nedokážou vysvětlit. Ve hře Horký brambor však prostřední skupina zaniká z důvodu odlišné sociální organizace hry, která je pro děti hůře uchopitelná. Ač bylo uváděných způsobů řešení nerovnosti nespočet, pokud dítě neodhalilo odlišnou sociální organizaci hry, spolupráce, a nepřišlo tedy na to, že se zde o žádnou nespravedlivost nejedná, nemohla být odpověď uznána jako orientovaná.

Šestiletým dětem problematika vzdorovala nejvíce, neorientujících se odpovědí je celých 100%. U sedmiletých dětí již nacházíme 6% orientovaných odpovědí, zbylých 94% je stále neorientovaných. Dále v tabulce vidíme, že osmileté děti odpovídaly z 35% orientovaně a zbytek, 65% odpovědí bylo neorientovaných. Oproti možnému předpokladu, kdy by měla hodnota ve skupině orientujících se odpovědí stoupat a neorientujících se klesat s postupně se zvyšujícím věkem jsou odpovědi devítiletých dětí, které jsou ve 28% neorientované, což je méně, než u předešlých osmiletých dětí, kterých bylo orientovaných 35%. Zbytek odpovědí, které jsou neorientované je 72%. U desetiletých dětí můžeme opět sledovat nárůst hodnoty ve skupině orientujících se odpovědí, 43%, neorientujících se zbývá 57%. Jedenáctileté děti můžeme všechny označit za orientované. Souhrnně můžeme děti šesti až desetileté označit za neorientované a jedenáctileté za orientované.

Celkem se v problematice orientovalo 30% dětí, 70% odpovědí jsme označili za neorientované. Z tohoto důvodu hra Horký brambor vzdorovala dětem v morální orientaci nejvíce.

Tabulka 5 - Orientace dětí ve hře Horký brambor

Věk	Orientuje se	Neorientuje se
6	0% (0)	100% (10)
7	6% (1)	96% (16)
8	35% (6)	65% (11)
9	28% (5)	72% (13)
10	43% (9)	57% (12)
11	100% (6)	0% (0)
Celkem	30% (27)	70% (62)

6.5 Trestuhodná lež

V tabulce 6 můžeme pozorovat rozložení odpovědí dětí dle věku v kategoriích subjektivní, či objektivní odpovědnosti. Na datech v tabulce vidíme, jak subjektivní odpovědnost pomalu ustupuje odpovědnosti objektivní. Zatímco šestileté děti jsou ještě ze 70% pod vlivem morálního realismu a odpovídají v rámci objektivních odpovědí, sedmiletých dětí, které uvedly odpověď radící se k objektivní odpovědnosti bylo pouze 47%, odpovědi patřící k subjektivní odpovědnosti pak 53%. Zlom nastává u osmiletých dětí, kterých již celých 82% uvádí odpovědi spadající do kategorie subjektivní odpovědnosti a pouhých 18% do objektivní odpovědnosti, tento zlom odráží přechod z heteronomní morálky k morálce autonomní, který můžeme pozorovat právě mezi 7. – 8. rokem, jak uvádí Piaget. Ještě vyšší procento v kategorii subjektivní odpovědnosti vidíme u dětí devítiletých a to 89%, odpovědi v objektivní odpovědnosti pak 11%. U dětí desetiletých a jedenáctiletých řadíme veškeré odpovědi k subjektivní odpovědnosti, což svědčí o již nulovém vlivu morálního realismu a plném smýšlení v dimenzi autonomní morálky. Celkem můžeme 78% odpovědí zařadit do kategorie subjektivních odpovědí a 22% odpovědí do kategorie odpovědí objektivních.

Tabulka 6 – Orientace dětí v příběhu o trestuhodné lži

Věc	Subjektivní odpovědnost	Objektivní odpovědnost
6	30% (3)	70% (7)
7	53% (9)	47% (8)
8	82% (14)	18% (3)
9	89% (16)	11% (2)
10	100% (21)	0% (0)
11	100% (6)	0% (0)
Celkem	78% (69)	22% (20)

6.6 Nespravedlivě úkolující autorita

K lepší orientaci v odpovědích dětí k příběhům o nespravedlivě úkolující autoritě nám poslouží tabulky 7 a 8. Odpovědi dětí jsme stejně jako Piaget kategorizovali na základě přítomnosti/nepřítomnosti prvků morálního realismu, mezi jehož projevy patří objektivní odpovědnost. Objektivní odpovědnost se v našich příbězích projevuje jako nadřazování poslušnosti nad rovnost, pro dítě je situace spravedlivá, protože je v souladu s rozhodnutím rodiče, dobré je to, co řekne rodič, což je zároveň i spravedlivé. Pro takto orientované dítě poslušnost a spravedlnost splývají. S takovýmto projevem jsme se nejvíce setkali u šestiletých dětí, kterých tento názor zastávalo 70% v příběhu o domácnosti a 50% v příběhu se vzkazy. Odpovědi vyznačující se subjektivní odpovědností jsou charakteristické nadřazováním rovnosti nad poslušnost, dítě již striktně neposlouchá autoritu a spravedlnost rovnosti je pro něj výše, než poslušnost autoritě. Šestiletých dětí odpovědělo tímto způsobem 30% v příběhu s domácností a v příběhu se vzkazy 50%. U sedmiletých dětí již vidíme větší nárůst odpovědí zastávající rovnost a to 41% u prvního příběhu, u druhého 35%. Odpovědi preferující poslušnost uvádělo v obou příbězích 59% dětí. Z důvodu chyb ve vedení rozhovoru jsme museli 6% odpovědí sedmiletých dětí z rozboru vyřadit. Největší rozdíl vidíme u osmiletých dětí, u kterých zaznamenáváme preferenci rovnosti v 64% odpovědí v prvním příběhu a 71% odpovědí v příběhu druhém, zatímco odpovědí v rovině poslušnosti nad rovností vidíme 36% v prvním příběhu a 39% v druhém. U

devítiletých zaznamenáváme již prakticky všechny děti ve skupině odpovědí subjektivní odpovědností, v prvním příběhu 90%, v druhém ale pouhých 67%. Děti odpovídajících v pásmu objektivní odpovědnosti je mezi devítiletými dětmi 10% v prvním příběhu a 11% v příběhu druhém. U desetiletých dětí se nám objevuje i 11% odpovědí, které musely být vyřazeny z důvodu špatného vedení rozhovoru. Stejný poměr u prvního příběhu najdeme u desetiletých dětí. U druhého příběhu všechny desetileté děti, stejně tak i jedenáctileté v obou příbězích uvádějí odpovědi řadící rovnost nad poslušnost.

Již na první pohled vidíme, že výsledky se pro oba příběhy liší. První příběh má vyšší počet odpovědí řadící poslušnost nad rovnost (30%) a také žádné atypické odpovědi. V druhém příběhu vidíme celkově 25% odpovědí řadících poslušnost nad rovnost a 72% odpovědí řadících rovnost nad slušnost. Atypických odpovědí jsme v druhém příběhu určili 3% ze všech odpovědí.

Jako důvod odlišností v odpovědích dětí můžeme uvést odlišnosti v zadání příběhů. V příběhu s domácností je autoritou maminka, je zde uvedeno, že je unavená a poprosila dítě, aby práci udělalo. Maminka je zde nějakým způsobem indisponovaná a nemůže zastávat svou obvyklou funkci. V druhém příběhu je autoritou tatínek. O tatínkovi se nedozvídáme nic, pouze že syny posílá na základě zvyku. Důvod, proč by měl druhý syn vykonávat práci je, že první syn „breptá“ a pro tatínka je pohodlnější posílat „nebreptajícího“ syna. Nejedná se zde tedy o žádnou indispozici, kvůli které nelze práci vykonat a která by mohla obměkčit uvažování dětí, ale o pouhý rozmar otce. Z tohoto důvodu nenalzáme žádné odpovědi ve čtvrté podskupině (dětí nadřazujících rovnost nad poslušnost, ale též slušnost nad rovnost a práci udělají) u druhého příběhu, zatímco v prvním ano. Jedná se o typy odpovědí, u kterých děti vědí, že je situace nespravedlivá, ale mamince chtějí pomoci, protože byla nemocná/protože pomáhat se má/ protože byla unavená. V druhém příběhu jsme nezaznamenali žádnou odpověď, která by se soustředila na pomoc tatínkovi, naopak jsme zaznamenali odpovědi typu „ať si tam chodí tatínek sám“. Nabízí se nám důvod, proč tato odpověď nezazněla v prvním příběhu - maminka je unavená a dítě ví, že sama si práci udělat nemůže a je více nakloněno k poskytnutí pomoci.

Dalším rozdílem je udělení pokynu činnost vykonat. V prvním příběhu je dítě poproseno, zatímco v druhém je pouze posíláno tj. činnost byla udělena rozkazem. Domníváme se, že i způsob sdělení ovlivní, zda dítě bude více nakloněno k pomoci z důvodu nadřazování slušnosti, či bude nadřazovat rovnost a pomoc nebude chtít poskytnout. A třetím rozdílem v příbězích je rozdíl ve formulaci činnosti, „*maminka poprosila svou holčičku a chlapečka, aby jí pomohli v domácnosti, protože byla unavená.*“ Jak píše Piaget, rozdíl mezi pomocí autoritě a vrstevníkovi je značný. Jakmile má dítě pocit, že pomáhá autoritě, nejedná se již o nepříjemný úkol, který je nutné splnit, ale o spolupráci na „*dospělých záležitostech*“, v tomto případě na chodu domácnosti. V druhém příběhu takto jasně formulovaná pomoc autoritě není, a děti vnímají úkol jako negativní povinnost, ze které se druhé dítě nerovným způsobem straní. Z tohoto důvodu děti formulují odpovědi typu „*ať si tam (tatínek) dojde sám*“, či „*ať ho (reptajícího) prostě donutí*“.

I přes tyto rozdíly můžeme o obou příbězích říci, že děti do sedmi let zastávají převážně způsob myšlení, ve kterém poslušnost řadí nad rovnost, u dětí osmi až jedenáctiletých je tomu naopak.

Tabulka 7 - Orientace dětí v příběhu s nespravedlivě úkolující autoritou – domácnost

Věk	Subjektivní odpovědnost	Objektivní odpovědnost
6	30% (3)	70% (7)
7	41% (7)	59% (10)
8	64% (11)	46% (6)
9	90% (16)	10% (2)
10	90% (19)	10% (2)
11	100% (6)	0% (0)
Celkem	70% (62)	30% (27)

Tabulka 7 - Orientace dětí v příběhu s nespravedlivě úkolující autoritou – vzkazy

Věk	Subjektivní odp.	Objektivní odp.	Atypické odp.
6	50% (5)	50% (5)	
7	35% (6)	59% (10)	6% (1)
8	71% (12)	39% (5)	
9	67% (14)	11% (2)	11% (2)
10	100% (21)	0% (0)	
11	100% (6)	0% (0)	
Celkem	72% (64)	25% (22)	3% (3)

6.7 Sociální hry vs. nespravedlivě úkolující autorita vs. trestuhodná lež

Jak jsme již zmiňovali v předchozích kapitolách, Piaget zkoumal vývoj morálního usuzování dětí na velkém množství typově odlišných příběhů a herních situacích. My jsme si pro naše zkoumání zvolili jen zlomek toho, co Piaget v publikaci *The moral judgement of the child* nabízí. Na rozdíl od Piageta se již primárně nezaměřujeme a existenci, či neexistenci vztahu mezi úrovní orientace a věkem, ale budeme se na základě zpracovaných rozhovorů snažit prokázat, zda existuje vztah mezi sociálními hrami, nespravedlivě úkolující autoritou a trestuhodnou lží. Pro lepší orientaci přikládáme tabulku 9, kde nalezneme výsledky vypočítaných korelací mezi jednotlivými skupinami. Tučně nalezneme v tabulce zvýrazněné korelace, na základě kterých tvrdíme, že zde vztah existuje.

V naší první výzkumné otázce jsme hledali odpověď, zda existuje vztah mezi úrovní morální orientace a věkem dotazovaných dětí. Ve sloupci věk můžeme najít vypočítané korelace jak pro sociální hry, tak pro příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou a trestuhodnou lží. Vztah můžeme na základě výpočtů prokázat u hry Král lovců jelenů, Bitva s balónkem, Horký brambor a příběhů s nespravedlivou

autoritou a trestuhodnou lží. Jediný případ, kdy se nám nepodařila prokázat existence vztahu mezi úrovní orientace a věkem je hra Baba s balónkem.

Hra Baba s balónkem je svou sociální organizací kolující role šikanujícího. Stejně tak jako hra Horký brambor není svou sociální organizací soutěž. Oproti hře Horký brambor se zde však stále rozehrává řevnivost mezi dětmi a je definován střet v „miniduelech“ mezi Babou a hráčem, ze kterého vychází vítěz pro určitou chvíli. Hra tedy nabývá charakteristik soutěže, ač se o soutěž nejedná, což může být pro děti hůře uchopitelné a proto zde vztah mezi úrovní morálního usuzování a věkem není zřetelný.

Dále v tabulce nalézáme odpověď na naši třetí otázku a to zda existuje vztah mezi sociálními hrami, příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou a trestuhodnou lží. Tento vztah se podařil prokázat mezi hrou Bitva s balónky a příběhem s nespravedlivě úkolující autoritou – vzkazy a trestuhodnou lží. U ostatní her se nám nepodařila prokázat existence vztahu. Možné důvody neexistence vztahu bude uvádět v kapitole diskuze.

Existence vztahu se nám podařila též prokázat mezi oběma příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou a příběhem s trestuhodnou lží. U všech tří zkoumaných příběhů jsme odpovědi kategorizovali na základě existence, či neexistence prvků charakteristických pro subjektivní, či objektivní odpovědnost, u příběhu s nespravedlivě úkolující autoritou se jednalo o poslušnost nadřazující nad rovnost a rovnost nadřazující nad poslušnost. Na základě těchto informací můžeme říci, že dítě, které je svým usuzováním schopno rozpoznat lež od přehánění, bude pravděpodobně i nadřazovat rovnost nad poslušnost, tj, v obou případech bude zastávat odpovědi v mezích subjektivní odpovědnosti. Je třeba též zmínit, že se nám podařilo prokázat vývojovou závislost u příběhu s trestuhodnou lží, tudíž jsme stejně tak jako Piaget ve svém výzkumu došli k závěru, že odpovědi typu subjektivní, či objektivní odpovědnosti kladně korelují s věkem dotazovaných dětí. Stejně tak se nám i podařilo prokázat, že kladná korelace platí i u přechodu od nadřazování poslušnosti nad rovnost a nadřazování rovnosti nad poslušnost u příběhů s nespravedlivou autoritou.

Vztah se nám však nepodařilo prokázat mezi příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou – vzkazy a domácnost. Ač oba tyto příběhy prověřují, jak děti v určitém věku nakládají s poslušností a rovností, objevily se případy, ve kterých jedno dítě zastávalo dvě odlišné odpovědi, dva odlišné typy hodnocení – v jednom z příběhů řadilo poslušnost nad rovnost, v druhém rovnost nad poslušnost. Tímto zjištěním se shodujeme s výsledky Piageta, který k příběhům s trestuhodnou lží uvádí: „*tato hlediska může jedno dítě zastávat i alternativně k různým příběhům.*“ (Klusák, Morální vývoj školáků a předškoláků, 2014). Ač se takto Piaget vyjádřil ohledně příběhů s trestuhodnou lží, není důvod neaplikovat toto tvrzení i na příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou. Měli bychom však podotknout, že vliv nemusí mít pouze nerovnoměrný vývoj v dimenzi poslušnost – rovnost, ale i možné ovlivnění odlišným zadáním příběhu, jak jsme objasnili výše.

Jako dalšího prokázaného vztahu v naší tabulce si můžeme povšimnout vztahu mezi hrou Král lovců jelenů a hrou Bitva s balónky. Obě tyto hry jsme klasifikovali sociální organizací typu soutěž, Král lovců jelenů soutěž – závod, Bitva s balónky soutěž – zápas. V obou hrách je pravidly ošetřován střet buď mezi jednotlivci, nebo družstvy. Jakožto podobné typy sociální organizace budou obě hry vyžadovat i obdobnou úroveň orientace v morální problematice, na základě našich výpočtů můžeme tedy říci, že existuje kladná korelace mezi úrovní orientace ve hře Král lovců jelenů a Bitva s balónky, tj. můžeme říci, že dítě, které se bude orientovat v jedné z uvedených her se bude velice pravděpodobně na stejné úrovni orientovat i ve hře druhé.

Tabulka 9 – Korelace mezi sociálními hrami, trestuhodnou lží a nespravedlivě úkolující autoritou

	Věk	Král	Bitva	Baba	Brambor	Dom.	Vzkazy	Lži
Král	0,518		0,511	0,379	0,382	0,344	0,289	0,380
Bitva	0,511	0,511		0,331	0,356	0,258	0,504	0,411
Baba	0,272	0,379	0,331		0,247	0,211	0,287	0,292
Brambor	0,456	0,382	0,356	0,247		0,382	0,355	0,355
Dom.	0,503	0,344	0,258	0,211	0,382		0,300	0,464
Vzkazy	0,451	0,289	0,504	0,287	0,355	0,300		0,419
Lži	0,532	0,380	0,411	0,292	0,355	0,464	0,419	

6.8 Shrnutí

Po zpracování samotných rozhovorů dětí a jejich rozdělení v závislosti na úrovni orientovanosti jsme zjistili, že nejméně náročná hra na orientaci je hra Bitva s balónky, sociální organizací soutěž - zápas. Ve hře se celkem orientovalo 66% dětí, pokud přičteme i odpovědi částečně orientované, vyjde nám 77%. Druhá nejméně vzdorující hra je Král lovců jelenů, sociální organizací soutěž - závod, ve které se plně orientovalo 10% dětí, celkově pak i s částečně se orientujícími odpověďmi jich bylo 75%. Již více vzdorovala dětem hra Baba s balónkem, sociální organizací kolující role šikanujícího, ve které se plně orientovalo 34% dětí, dohromady i s částečně orientovanými odpověďmi 70% dětí. Nejvíce v orientaci vzdorovala dětem hra Horký brambor, sociální organizací spolupráce, ve které se celkově orientovalo pouhých 30% dětí.

Zjišťujeme, že srovnatelný problém v orientaci činily dětem první tři hry - Král lovců jelenů, sociální organizací soutěž - závod, Bitva s balónky, sociální organizací soutěž - zápas a Baba s balónkem, sociální organizací kolující role šikanujícího. První dvě hry klasifikujeme jako soutěž, třetí hru jako kolující role šikanujícího,

všechny tři hry tedy nemají stejnou sociální organizaci a stejná je i obratnost ve všech hrách – vrh objektu s dotykem na tělo. Pojítkem těchto tří her je řevnivost, která je zde rozehrávána mezi jednotlivci i družstvy. Oproti tomu ve hře Horký brambor, sociální organizací spolupráce, která dětem v morální orientaci činila největší potíže žádnou řevnivost nenalézáme. Nevzniká zde tedy žádný střet, který by bylo možno změnou pravidel upravit jako v předchozích hrách, což dětem činilo největší potíže. Nejčastější neporozumění se objevovalo právě v úpravě neexistujícího nerovného střetu, kdy děti nebyly schopny odhalit jiný typ sociální organizace hry a nad hrou stále uvažovaly jako nad soutěží.

Tímto zjištěním jsme si odpověděli na naši druhou výzkumnou otázku, a to která z typů sociálních organizací je pro morální orientaci nejsnazší/nejsložitější. Jako nejsnazší pro morální orientaci hodnotíme hru Bitva s balónky, sociální organizací soutěž – zápas, nejvyšší nároky na morální orientaci kladla naopak hra Horký brambor, sociální organizací spolupráce. S těmito závěry se můžeme obrátit k výzkumu Kuruczové, která stejně tak jako my zjistila, že „*morální orientaci může skutečně ovlivnit druh sociální organizace hry,*“ (Kuruczová, 2016, str. 52). S Kuruczovou se shodujeme i v typu sociální organizace, která klade na morální orientaci nejnižší nároky a to sociální organizace soutěž.

V tabulce 9 uvádíme veškeré vztahy mezi jak jednotlivými hrami, tak příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou, příběhy obsahující trestuhodnou lež a věkem dětí. V kapitole výzkumné otázky vycházíme z výzkumu E. Kuruczové, které se z důvodu nízkého počtu respondentů nepodařilo prokázat existenci vztahu mezi věkem a úrovní morálního porozumění v jednotlivých hrách. V tabulce můžeme vidět, že kladná korelace mezi věkem a úrovní porozumění se vyskytuje u tří her ze čtyř (Král lovců jelenů, Bitva s balónky, Horký brambor), jediná hra, u které se tento vztah neprokázal je hra Baba s balónkem, sociální organizací kolující role šikanujícího. Baba s balónkem má spolu s Králem lovců jelenů a Bitvou s balónky společné rozehrávání řevnivosti mezi jednotlivci/týmy, tím se liší od hry Horký brambor. Může to být právě odlišná sociální organizaci, kvůli které tento vztah nevzniká. Jako odpověď na naši první výzkumnou otázku, zda existuje vztah mezi úrovní orientace v sociálních hrách a věkem dětí můžeme říci, že vztah existuje u

sociálních organizací soutěž – zápas, soutěž – závod a spolupráce. Nepodařilo se nám vztah prokázat u sociální organizace kolující role šikanujícího, možné důvody se budeme snažit nastínit v kapitole diskuze.

V téže tabulce můžeme dále nalézt odpověď na naši třetí výzkumnou otázku a to zda existuje vztah mezi sociálními hrami, příběhy s trestuhodnou lží a příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou. Celkově se nám podařilo prokázat tři existující vztahy a to mezi hrami Král lovců jelenů a Bitva s balónky, mezi hrou Bitva s balónky a příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou – vzkazy a příběhy s trestuhodnou lží. Poslední prokázaný vztah je mezi příběhy s trestuhodnou lží a oběma příběhy s nespravedlivě úkolující autoritou.

Na tomto místě jsme prezentovali výsledky z rozsáhlé kapitoly kvantitativní zpracování her a příběhů. Pro lepší přehlednost práce budeme ve zdůvodňování výsledků pokračovat v kapitole diskuze.

7 Diskuze

V této kapitole shrneme náš výzkum, z čeho jsme vycházeli, k jakým výsledkům jsme se dopracovali, co naši práci ovlivnilo a co jsme mohli udělat jinak, či lépe. Také se pokusíme navrhnout další směry, kterými by se budoucí výzkumy mohly ubírat.

Celá naše práce se zabývala morálním usuzováním dětí. Za hlavní zdroj můžeme označit Jeana Piageta a jeho publikace *The moral judgement of the child* z roku 1932, kde prezentuje svou teorii morálního usuzování a demonstruje ji na nezměrném množství příkladů. Pro naši práci bylo nejdůležitější Piagetovo zjištění, že dívky a chlapci zachází jinak s pravidly her, což dále rozvádí Miroslav Klusák ve své publikaci *Morální vývoj školáků a předškoláků*, kde pokládá otázku, zda odlišný přístup k pravidlům nemůže být způsoben odlišným typem sociální organizace her. Na tuto otázku navázala svým výzkumem Eliška Kuruczová, která ve své bakalářské práci *Morální usuzování dětí školního věku v případě sociálních her* zkoumala, zda odlišná sociální organizace her může ovlivnit morální usuzování dětí. My jsme se v této práci snažili navázat na její výzkum a rozšířit a prohloubit závěry ke kterým došla.

Velkou výzvou pro nás bylo zaměřit se oproti zmiňované práci nejen na kvalitativní zpracování rozhovorů, ale obohatit výzkum i o zpracování kvantitativní a pokusit se získat data od co nejvyššího počtu dětí. V rámci návštěv pražské základní školy se nám podařilo vést rozhovory s 98 dětmi ve věku 6 – 11 let, z čehož bylo možno použít 89 rozhovorů. Toto velké množství dat nám na jednu stranu dalo možnost zkoumat různorodé odpovědi dětí, na druhou stranu zpracování tolika variací odpovědí bylo velice časově náročné, náročné na kategorizaci, některé z odpovědí byly velmi nejednoznačné a u jednoho typu příběhu jsme museli vytvořit kategorii atypických odpovědí. Z důvodu náročnosti vedení polostrukturovaných rozhovorů, Piagetem označovaných jako klinické rozhovory nelze vyloučit, že chyba při vedení některých z rozhovorů může být i na straně tazatele, například v nevhodně položených otázkách, sugestivních otázkách, či neschopnosti pochopení sdělení dítěte. Z důvodu špatně vedeného rozhovoru

musely být tři odpovědi dětí vyřazeny z analyzování a byly umístěny v příloze pod kategorií atypické odpovědi.

Po získání rozhovorů následoval jejich přepis a kvalitativní zpracování. Každou z odpovědí jsme dle charakteristických znaků typických pro určitou hru, či příběh rozřadili do skupin a podskupin potřebné pro následné zpracování. Ke každé skupině jsme doplnili její popis, typickou odpověď a děti, které do této skupiny svou odpovědí spadaly. Po této kategorizaci následovalo kvantitativní zpracování dat, ve kterém jsme použili skupiny vytvořené během kvalitativního zpracování. Na základě těchto informací jsme vytvořili tabulky s procentuálním zastoupením odpovědí v jednotlivých skupinách a vypočítali korelace mezi jednotlivými hrami a příběhy.

V kapitole výzkumné otázky jsme si zvolili tři hlavní otázky, na které jsme v naší práci hledali odpovědi. Pro všechny tři výzkumné otázky jsme se inspirovali v díle Jeana Piageta, *The moral judgement of the child*, dále v publikaci Miroslava Klusáka, *Morální vývoj školáků a předškoláků* a v bakalářské práci Elišky Kuruczové, *Morální usuzování dětí školního věku v případě sociálních her*. První výzkumnou otázkou jsme se rozhodli zjistit, zda existuje vztah mezi úrovní orientace v morální problematice her a věkem dotazovaných dětí. Tímto vztahem se již zabírala Eliška Kuruczová, z důvodů nízkého výzkumného vzorku (11 dětí) se jí však existence vztahu prokázat nepodařilo. Na základě vypočtených korelací, které jsou k nahlédnutí v tabulce 9 jsme zjistili, že tento vztah existuje pro tři hry ze čtyř – pro hru *Král lovců jelenů*, *Bitva s balónky* a *Horký brambor*. Dále se nám tento vztah podařilo prokázat i mezi věkem dětí a orientací v příběhu s *trestuhodnou lží* a oběma typy příběhů s *nespravedlivě úkolující autoritou*. Vztah se nám nepodařilo prokázat v jediném případě a to u hry *Baba s balónkem*. Neexistenci vztahu můžeme vysvětlit hned několika způsoby. Hra *baba s balónkem* sice není typem sociální organizace soutěž, ale i tak se zde odehrávají střety mezi dětmi – *Babou* a ostatními hráči. Dětem tedy tato sociální organizace, kolující role *šikanujícího*, vzdoruje odlišným způsobem, než hry sociální organizace soutěž, ve kterých jsou střety lépe patrné. K tomuto tvrzení přispívá i závěr Kuruczové, která tvrdí, že: „*Morální orientaci může skutečně*

ovlivnit druh sociální organizace hry, zdá se, že by šlo konkrétně o typ organizace, který pravidly upravuje střet zájmů, ve svém celku však princip zásluhovosti neuznává.“ (Kuruczová, 2016). Dalším z možných odůvodnění je vliv pořadí prezentovaných her. Hra Baba s balónkem byla dětem prezentována jako třetí v pořadí, po hrách Král lovců jelenů a Bitva s balónky. Jak již bylo objasněno výše, obě jmenované hry jsou svou sociální organizací soutěž, hra Baba s balónkem kolující role šikanujícího. Otázkou tedy zůstává, zda dětem smýšlení o sociální organizaci soutěž nekomplikovalo následný přechod k jiné sociální organizaci a nesetřaly v uvažování o hře Baba s balónkem jako o soutěži. Jako řešení se nabízí uskutečnit výzkum s odlišným pořadím her, například hru Baba s balónkem, či obdobnou hru se stejnou sociální organizací umístit na první místo v rozhovoru.

Druhou otázkou jsme se rozhodli prohloubit výzkum Elišky Kuruczové, která zkoumala, zda odlišná sociální organizace hry má vliv na morální usuzování dětí. My jsme se snažili objasnit, která sociální organizace hry je pro děti nejsložitější/nejjednodušší na orientaci. Výsledky jsme procentuálně znázornili v tabulkách a jako nejméně vzdorující sociální organizaci můžeme označit soutěž – zápas, neboli hru Bitva s balónky, ve které se jakýmkoli způsobem orientovalo 77% všech dětí. Jako druhá nejméně vzdorovala dětem sociální organizace soutěž – závod, neboli hra Král lovců jelenů, ve které se dohromady orientovalo 75% dětí. V tomto případě se rozcházíme s výsledky Piageta i Kuruczové, kteří oba dva zjistili, že děti se ve hře se sociální organizací soutěž – závod orientují lépe, než ve hře soutěž zápas. V obou výzkumných situacích se jednalo o hru Běh – starty, v našem případě se jednalo o hru Král lovců jelenů. Kuruczová jako jedno ze svých zjištění zmiňuje, že sociální organizace nemusí být jediná proměnná, která má vliv na úroveň porozumění hře, ale může na něj mít vliv i struktura pravidel prezentované hry. Pro děti je hra Bitva s balónky více známá a lépe pochopitelná, než hra Král lovců jelenů, u které ve většině případů pravidla neznaly. Oproti tomu Běh – starty má výrazně jednodušší pravidla, než hra v kuličky, či Fotbal - zápas. Můžeme tedy říci, že nejlépe se děti orientují ve hrách se sociální organizací soutěž, v rámci soutěže má pak na morální usuzování vliv jednoduchost, či složitost pravidel dané hry.

Jako třetí v pořadí jsme označili hru Baba s balónkem, sociální organizací kolující role šikanujícího, ve které se orientovalo celých 70% dětí. Nejvíce dětem vzdorovala hra Horký brambor, sociální organizací spolupráce, ve které se orientovalo pouhých 30% dětí. Pro takto nízké procento orientovaných dětí můžeme nabídnout dvě vysvětlení. První z nich je odlišná sociální organizace hry, nejedná se ani o soutěž, ale ani se zde nerozehrává sociální řevnivost mezi dětmi, jako například ve hře Baba s balónkem. Jedná se o hru, u které musely děti odhalit zcela odlišný typ sociální organizace, který má zřejmě na morální usuzování vyšší nároky, než předchozí sociální organizace.

Druhým vysvětlením může být lehce zavádějící způsob prezentování hry a dodatečných otázek. Stejně tak jako u ostatních her jsme dětem odprezentovali zkoumanou situaci a ptali se, zda je spravedlivá, popřípadě co se dá udělat, aby byla situace pro všechny spravedlivější. Oproti ostatním hrám však ve hře Horký brambor žádná nespravedlnost nevzniká a tudíž zde není žádný střet, který by bylo možno upravit změnou pravidel. Je možné, že takto manipulativní otázka mohla některé děti zmást a navést je spíše k uvažování o hře jako o soutěži, než aby smýšlely o jiném typu sociální organizace. Pro ověření, zda nízká orientace dětí vychází z podstaty odlišné sociální organizace, či nevhodně formulované otázky by bylo vhodné při dalších výzkumech pokládat otázku méně sugestivně, například místo „Bylo to spravedlivé“ bychom mohli dětem pokládat otázku „Co si o tom myslíš?“

Třetí výzkumnou otázkou jsme se ptali, zda existuje vztah mezi úrovní orientace v sociálních hrách vs. příbězích s trestuhodnou lží vs. příbězích s nespravedlivě úkolující autoritou. Pro zjištění jednotlivých vztahů jsme pro všechny příběhy a hry vypočetali korelace a sestrojili tabulku 9, ke které jsme se následně odkazovali. Jako první se nám podařilo zjistit existenci vztahu mezi hrou Bitva s balónky a příběhem s nespravedlivě úkolující autoritou – vzkazy a trestuhodnou lží. Pro zdůvodnění tohoto vztahu by se nabízela vysoká procentuální orientovanost jak ve hře, tak v obou příbězích, Bitva s balónky 77%, příběh s trestuhodnou lží 78% a příběh se vzkazy 74%. Vysoké procento orientovaných dětí však nalezneme i ve hře Král lovců jelenů, 75%, či v druhém příběhu s nespravedlivě úkolující autoritou

– domácnost, 70%. Pro vysvětlení tohoto vztahu se tedy nabízí nízká úroveň morální orientace, která je potřebná jak pro hru, tak pro příběhy. Nelze ani vyloučit chybu během analýzy a kategorizace dat, která mohla například zapříčinit neexistenci vztahu mezi příběhy a hrou Král lovců jelenů, která má sociální organizací i množstvím orientovaných dětí ke hře Bitva s balónky nejbliže. Protože si tuto otázku nikdo před námi nepokládal, nemáme bohužel žádná data, či postupy, se kterými bychom naše výsledky mohli srovnávat, či na základě kterých bychom v našem postupu mohli odhalit chyby.

Jako třetí se nám podařilo prokázat vztah mezi příběhy s trestuhodnou lží a mezi oběma příběhy o nespravedlivě úkolující autoritě. U všech příběhů můžeme pozorovat podobné procentuální zastoupení dle věku v jednotlivých skupinách odpovědí, je proto pravděpodobné, že k orientaci ve všech třech příbězích je zapotřebí disponovat stejnou úrovní morální orientace a že všechny tři situace kladou na morální usuzování dětí obdobné nároky.

Za hlavní přínos této práce považujeme velké množství dat, které se nám podařilo získat a zpracovat a které nabízí další možnosti k jejich využití. Podařilo se nám též aplikovat a potvrdit zjištění Kuruczové na rozsáhlejším výzkumném vzorku. Taktéž jsme objasnili nové vztahy mezi příběhy a sociálními hrami, které lze dále podrobovat výzkumu. V neposlední řadě jsme prokázali, že formulace příběhu i pořadí her může mít vliv na morální usuzování dětí.

V budoucím výzkumu bychom se mohli zaměřit na vztahy mezi ostatními Piagetovými příběhy, například krádeží, či neopatrností a sociálními hrami. Jako námět na další výzkumy by bylo rozhodně zajímavé vést rozhovory o hrách a autoritě s dětmi navštěvující alternativní způsob vzdělávání, například program Montessory, který nepodporuje u dětí soutěživost, ale preferuje spolupráci a rovnost.

8 Závěr

V naší práci jsme se pokusili prohloubit výzkum Jeana Piageta, popsany v publikaci *The moral judgement of the child* a výzkum Elišky Kuruczové, *Morální vývoj dětí školního věku v případě sociálních her*.

Při vytváření výzkumných otázek jsme se opírali právě o tyto publikace, společně s publikací *Morální vývoj školáků a předškoláků* od autora Miroslava Klusáka. Stejně tak jako Piaget a Kuruczová jsme se zabývali sociálními hrami a jejich sociální organizací a jestli existuje vztah mezi úrovní morální orientace ve hře a věkem dotazovaných dětí. Podařilo se nám prokázat, že tyto vztahy až na hru *Baba s balónkem* opravdu existují.

Dále se nám podařilo prokázat, že nejméně vzdoruje morální orientaci sociální organizace hry soutěž, v čemž jsme potvrdili předchozí výzkum Kuruczové. Podařilo se nám též potvrdit, že vliv na morální orientaci má i složitost pravidel hry, tj., u her se stejnou sociální organizací se budou děti lépe orientovat ve hře s jednodušší strukturou pravidel. Jako námět pro další výzkum by bylo vhodné vést rozhovor s dětmi, které mají zkušenosti se všemi druhy her a pravidla dobře znají, aby jejich obtížnost neměla vliv na morální úsudek dítěte.

Krom sociálních her jsme zkoumali i příběhy s trestuhodnou lží a nespravedlivě úkolující autoritou. Zjišťovali jsme, zda existuje vztah mezi úrovní morální orientace v těchto příbězích a úrovní orientace v sociálních hrách. Tento vztah se nám podařilo potvrdit u hry *Bitva s balónky*, příběhu s trestuhodnou lží a u obou příběhů s nespravedlivě úkolující autoritou. U jiných her jsme vztah nezaznamenali.

Jako další závěr z této práce můžeme uvést objevený vztah mezi příběhy s trestuhodnou lží a oběma příběhy o nespravedlivě úkolující autoritě. Projevení tohoto vztahu naznačuje, že způsob morálního uvažování nad těmito situacemi k sobě má daleko blíže, než k uvažování o morální problematice sociálních her. V rámci dalšího výzkumu by bylo vhodné prověřit, zda tento vztah platí i mezi

ostatními příběhy, které Piaget použil při zkoumání dětského morálního uvažování v rámci lži, či v příbězích o nespravedlivé autoritě.

Na závěr je nutné opět upozornit na podstatnost správného vedení klinických rozhovorů. Ač jsme se řídili poznatky, které zjistila Kuruczová o náročnosti vedení tohoto typu rozhovoru, ani my jsme se nevyvarovali chybám, které nám následně ztěžovali zpracování rozhovorů a práci s nimi.

9 Seznam použitých informačních zdrojů

- Klusák, M. (2014). *Morální vývoj školáků a předškoláků*. Praha: Karolinum.
- Klusák, M., & Kučera, M. (2010). *Dětské hry - games*. Praha: Karolinum.
- Kuruczová, E. (2016). Morální usuzování dětí školního věku v případě sociálních her. Praha, Praha, Česká republika.
- Piaget, J. (1932). *The Moral Judgement of the Child*. Glencoe: Free press.
- Piaget, J., & Inhelderová, B. (2010). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- Šeráková, B. (2012). Morální usuzování dětí mladšího školního věku. Praha

10 Přílohy